

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2022

Kur'an Kursu Öğreticilerine Göre Uzaktan Hafızlık Eğitimi

Distance Hiz Education According to Quran Course Teachers

Mustafa Başkonak

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı

Assist. Prof., Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Philosophy

Karaman / Türkiye

mbaskonak@kmu.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-2007-1506>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1103786

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 14.04.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 24.06.2022

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2022

Cite as / Atıf: Başkonak, Mustafa. "Kur'an Kursu Öğreticilerine Göre Uzaktan Hafızlık Eğitimi". *Marife* 22/1 (2022): 193-223. <https://doi.org/10.33420/marife.1103786>

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

www.marife.org

Kur'an Kursu Öğreticilerine Göre Uzaktan Hafızlık Eğitimi

Özet

Hz. Peygamber (s.a.v), yaşanabilecek her türlü ihtimal ve tereddüdü göz önünde bulundurarak hıfz ve kitabet konusunda ashabına örneklik teşkil etmiştir. Hz. Peygamber'in vahiy esnasında yaşadıkları ile ayetleri kavrama ve ezberleme şekli, Kur'an'ın ezberlenmesinde atılan ilk adım olarak sayılmıştır. Hıfzı vehbî olan Hz. Peygamber ile ashabının hıfzının aynı olmadığı unutulmamalıdır. Bu açıdan günümüzdeki şekliyle hafızlık kurumunun başlangıcı olarak ashabın hıfz etme konusundaki gayretinin esas alınmasının daha isabetli olacağı düşünülmektedir. Hıfz sürecinin kolay olmadığı, hıfz etmenin sabır ve dayanıklılık istediği, ağır bir sorumluluğun üstlenilmesi gerektiği ve hıfz etmek kadar korunmasının da büyük önem arz ettiğinin bilinmesine rağmen ashab, hıfz geleneğini daha da ilerilere taşımıştır. Asr-ı saadetten sonra eğitim-öğretim faaliyetlerinde meydana gelen gelişmeler zamanla sistematik bir hâl almış ve hıfz ile ilgilenen kişiler için bir dönüm noktası olmuştur. "Dâru'lkur'an", "Dâru'lhuffaz" ve "Dâru'lcurrâ" gibi isimlerle anılan hafızlık kurumları, fonksiyonları açısından İslam tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Dini eğitimden din eğitimine doğru meydana gelen değişim, Kur'an kursları ve hafızlık eğitimi ile buna bağlı kurumları da doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir. Ülkemizde hafızlık eğitimi yaklaşık 1700 Kur'an kursu ile 2014 yılından itibaren (Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Projesi kapsamında) 189 Hafız İmam Hatip Ortaokulunda devam etmektedir. Türkiye'de 11 Mart 2020 tarihinde görülen ilk korona vakasının ardından 30 Mart 2020 tarihi itibarıyla Hafızlık kurslarında eğitim, uzaktan eğitim yoluyla dijital uygulamalar üzerinden başlamış ve 5 Temmuz 2021 tarihine kadar pandeminin seyrine göre uzaktan veya yüz yüze olarak dönüşümlü olarak devam etmiştir.

Örgün eğitimle birlikte hafızlık projesinin uygulandığı Hafız İmam Hatip Ortaokulları ile Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Kur'an kurslarında hafızlık eğitimi veren Kur'an kursu öğretmenlerinin, Covid-19 pandemisi sürecinde uzaktan hafızlık eğitimi hakkındaki görüşleri ve karşılaştıkları problemleri belirlemeyi amaçlayan bu araştırma, örnek olay tarama modelinin kullanıldığı nicel bir araştırmadır. Veri toplama aracı olarak, uzaktan eğitim ile yüz yüze eğitimin karşılaştırılması ile yaşanan problemler ve çözüm önerilerini belirlemeye yönelik açık ve kapalı uçlu soruları içeren anket kullanılmıştır. Anket, 2020-2021 öğretim yılı bahar yarısında Konya il ve ilçelerinde uzaktan hafızlık eğitimi veren Kur'an kursu öğretmenleri arasında Kolay Örneklemeye yöntemiyle belirlenmiş 184 Kur'an kursu öğreticisine uygulanmıştır. Covid-19 nedeniyle anket formları Konya İl Müftülüğü tarafından öğretmenlere Whatsapp grupları aracılığı ile gönderilmiştir. Anketin uygulandığı Google Forms uygulaması ile elde edilen verilerin istatistiksel analizi yapılmıştır.

Araştırma verilerinden elde edilen bazı sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür: Araştırmaya katılan Kur'an kursu öğretmenlerinin tamamına yakını yüz yüze eğitimde öğrencilerin ezberlerini daha kolay ve sağlam bir şekilde yaptığını ve derslerini hazırlama konusunda daha istekli olduğunu söylemiştir. Öğreticilerin yaklaşık %85'i uzaktan hafızlık eğitiminde öğrencilerin ezberlerini görüntülü görüşme ile aldıklarını belirtmişlerdir. Uzaktan hafızlık eğitiminde ezber yapmaya engel olan nedenleri altı başlıkta toplayan öğretmenlerden 142'si gerek Kur'an okuma seviyesinden gerekse yoğunluklarından dolayı evde ezberlerini dinlettirebilecek kişi yetersizliğinden bahsetmiştir. Sürecin herkes için olduğu kadar öğrenciler için de meşakkatli geçmesi, derslerden geri kalmama ve başarma arzusu, hocanın farkına varamayabileceği düşüncesi vb. sebeplerle bazı öğrenciler bazen ailelerinden de yardım olarak Kur'an ya da diğer materyallere bakarak ezberlerini vermişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmenler uzaktan hafızlık eğitiminde yaşanan en önemli problemin disiplin sağlama olduğunu beyan etmişlerdir. Öğreticiler ayrıca çocuklarının sorumluluklarını büyük oranda üzerlerine alan/almak zorunda kalan velilerin ilgisiz davrandığını ve çocukların da bazen umursamaz tavırlar içerisinde olduğunu söylemişlerdir. Uzaktan hafızlık eğitimi sürecinde yaşanan aksaklıkların azaltılabilmesi ve tekrar yaşanmaması için farklı türdeki Kur'an kurslarında etkin şekilde kullanılacak çevrimiçi eğitim portalının oluşturulmasının; maddi/fiziki yetersizlikleri olan öğrenciler göz önünde bulundurularak teknolojik araç-gereç ve internet kotasında destek sağlanmasının; Kur'an kurslarında görev yapan idarecilere ve öğretmenlere "Kriz Yönetimi, Etkili İletişim, Teknoloji Kullanımı, Öğretim İlke ve Yöntemleri, Uzaktan Hafızlık Eğitimi" gibi seminerler verilmesinin; Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görev yapan Rehberlik ve Psikolojik Danışman sayısının artırılmasının; eğitim ve tecrübesi olan yardımcı öğretmenlerin istihdam edilmesinin önemli olduğu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Hafızlık Eğitimi, Uzaktan Eğitim, Kur'an Kursu, Covid-19.

Distance Hifz Education According to Quran Course Teachers

Summary

The Prophet (pbuh), set an example for the ashab on the subject of hifz and inscription within the consideration of all kinds of possibility and hesitation. The way of the comprehension and the memorization of the verses by the Prophet (pbuh) during the revelation were counted as the first step in memorizing the Qur'an. In this regard, it is thought that it would be more judicious to base the efforts of the ashabs on memorization as the beginning of the present form of the institution in which hafiz education is given. The ashab carried the tradition of memorization (hifz) further, although it is known that the process of memorization is not easy and memorization requires patience and endurance, furthermore a heavy responsibility must be undertaken and protection is as important as memorization. In our country, hafiz education has been maintained with approximately 1700 Qur'an courses and 189 Hafiz Imam Hatip Secondary Schools (within the context of Hafiz Project with Formal Education) since 2014. After the first corona case seen in Türkiye on March 11, 2020, education in hafiz courses started through digital applications via distance education as of March 30, 2020 and it continued either distance or face-to-face depending on the evolution of the pandemic, until July 5, 2021.

This research, which aims to determine the problems faced by the Qur'an course instructors who give hafiz training in Hafiz Imam Hatip Secondary Schools and Quran courses affiliated to the Presidency of Religious Affairs, where the hafiz project is applied together with formal education, about the opinions on the distance hafiz training, during the coronavirus pandemic. It is quantitative research in which the case study scanning model is used. The questionnaire, that includes open-ended and multiple-choice questions to determine the problems and solution suggestions by comparing distance education and face-to-face education, was used as a data collection tool. The questionnaire was applied to 184 Qur'an course teachers determined by Easy Sampling method in the universe of Qur'an course instructors providing distance education in Konya province and districts in the spring semester of the 2020-2021 academic year. Due to the Covid-19 pandemic, questionnaires were sent to the instructors by the provincial mufti of Konya via whatsapp groups. According to the research findings, the Qur'an course instructors did not find distance memory education productive; it is not suitable for students studying on memorisation of Qur'an to be a hafiz at home; most of the techniques used in face-to-face education cannot be used in distance education; It has been determined that technological inadequacies and lack of communication cause significant problems.

It is possible to list some of the findings of the research as follows: Almost all of the Qur'an course instructors participating in the research said that in face-to-face education, students memorize more easily and solidly and are more willing to prepare their lessons. Approximately 85% of the instructors stated that they took the memorization of the students through video calls in distance education. The instructors gathered the reasons that prevent memorization in distance hafiz education under six headings. 142 instructors mentioned the inadequacy of people who can take their memorization at home due to both the level of reading the Qur'an and their intensity. The process is difficult for everyone as well as for the students. Due to the desire to not fall behind in the lessons and to succeed, the thought that the teacher may not realize themselves, students sometimes with the help of their families gave their memorization by looking at the Qur'an or other materials. The instructors also revealed that the most important problem experienced in distance memory education is to discipline. The teachers also stated that the parents act irrelevant who take/have to take the responsibilities of their children to a large extent and the children sometimes behave unconcerned too.

Additionally, some important suggestions have been evaluated as a result of this research; an online education portal is needed to be established that can be used effectively in different types of Qur'an courses in order to reduce the disruptions in the distance memory education and prevent them from happening again. Providing support is needed for technological equipment and internet quota, by considering the students with financial/physical inadequacies. Seminars should be given such as "Crisis Management, Effective Communication, Use of Technology, Teaching Principles and Methods, Distance Hafiz Training" to the administrators and instructors working in the Qur'an courses. The number of Guidance and Psychological Counselors working within the Presidency of Religious Affairs should be increased and it has been evaluated that it is important to employ assistant trainers with education and experience.

Keywords: Religious Education, Hifz Education, Distance Education, Quran Course, Covid-19.

Giriş

Hız. Peygamber, kendisine müneccemen nazil olan ayetleri bir yandan okuyarak ve izah ederek ashabına tebliğ etmiş bir yandan da onları Kur'an'ı okuma ve ezberlemeye teşvik etmiştir. Bunu da sadece sözleriyle değil bizzat tesis ettiği vahiy katipliği meüssesesi ile somut olarak uygulamaya koymuş ve ashabına öncülük etmiştir. Böylelikle Hz. Peygamber'in gerek kendileri hayatta iken gerekse kendilerinin irtihalinden sonra Kur'an'ın sağlam bir şekilde korunması ve kayıt altına alınması noktasında hem ashabına hem de her dönemde ümmetine vazgeçilmez bir usûl öğretmiştir. Müslümanlar bu usulden hiçbir dönemde vazgeçmiş, bunun bir sonucu olarak da Kur'an sağlam bir şekilde korunarak bugüne kadar gelmiştir. Hz. Peygamber'in vahiy esnasında yaşadıkları ile ayetleri kavrama ve ezberleme şekli, Kur'an'ın ezberlenmesinde atılan ilk adım olarak sayılmıştır. Bütün insanlara karşı temel görevlerinden birisi olan tebliğ faaliyetini en güzel şekilde gerçekleştirdiği gibi ezber için herhangi bir çaba göstermesi de gerekmemiştir (Şahin, 2011, 201). Bu durum Hz. Âişe'den (r.a) nakledilen bir hadiste şöyle aktarılmıştır:

Hâris b. Hişâm (ra) Allah Resûlü'ne (sav) "Yâ Resûlallah sana vahiy nasıl geliyor?" diye sordu. Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: "Bazen zil/çan sesi gibi geliyor ki, bana en ağır geleni de budur. (Uğultu) kesildiğinde (vahyin bana) söylediklerini tam olarak kavramış ve ezberlemiş oluyorum. Bazen de melek bana insan şeklinde görünüyor, benimle konuşuyor ve ben de onun dediklerini kavramış ve ezberlemiş oluyorum." (Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1)

Hadîs-i şerifte görüldüğü üzere hıfzı vehbî olan Hz. Peygamber ile ashabının hıfzının aynı olmadığı unutulmamalıdır. Bu açıdan günümüzdeki şekliyle hafızlık kurumunun başlangıcı olarak ashabın hıfzı konusunda gayretinin esas alınmasının daha isabetli olacağı düşünülmektedir (hafızlık eğitiminde dün ve bugünün kıyası için bk. Dartma, 2013; Kurt, 2012). Ashab, Kur'an'ı hem ezberleyerek hem de yazarak koruma altına almaya çalışırken, ahkâmını da Suffa'da tedris ederek günlük yaşantılarında uygulamak için gayret göstermişlerdir. Sadece Medine'de değil fethe edilen tüm coğrafyalarda İslâm ile tanışan halk, gönderilen öğretmenler aracılığı ile dini öğrenirken Kur'an ayetlerini de hıfz etmişlerdir. İbadetlerde kıraatin gerekliliği, ayet ve hadislerle verilen müjdelerin çekiciliği, Kur'an'ın baştan sona ezberlenmesinde İslâm toplumunun heyecanını günümüze kadar hep diri tutmuştur. Hıfz sürecinin kolay olmadığı, hıfz etmenin sabır ve dayanıklılık istediği, ağır bir sorumluluğun üstlenilmesi gerektiği ve hıfz etmek kadar korunmasının da büyük önem arz ettiğinin bilinmesiyle birlikte ashab hıfz geleneğini daha da ilerilere taşımıştır (tarihsel süreçte hıfz geleneği için bk. Şahin, 2011; Cebeci, 2010). Hıfz sürecinde yaşananlara doğrudan şahit olmaları, ashabın Hz. Peygamber'e olan bağlılık duygularının daha da artmasına ve O'nun sözlerinin de ashab tarafından ezberlenmeye çalışılmasına neden olmuştur. Kur'an'ın peyderpey indirilmesiyle birlikte ortaya çıkan bazı problemlerin ayetlerle çözüme kavuşturulması; toplum ile Kur'an arasında dinamik bir iletişimin kurulmasına, Müslümanların Kur'an ile kucaklaşmalarına ve onunla bütünleşmelerine neden olmuştur (Şimşek, 1994, 395).

Kur'an'ın hiçbir tağyir ve tebdile uğramadan kıyamete kadar korunacağı ilahi bir taahhülle teminat altına alınmış olsa da bunun pratikte karşılık bulması hıfz ve

kitabette gerçekleşmiştir. Şöyle ki vahyin inşinden itibaren Hz. Peygamber'in rehberliğinde Kur'an bir yandan ezberlenmiş bir yandan da yazılmıştır. Başlangıçta yazım faaliyeti son derece sınırlı imkanlar içinde yürütülmüştür. Bunda toplumun temel özelliğinin ümmî olması, yazının gelişmemiş olması, yazı materyallerinin temininde güçlüklerin yaşanması gibi sebepler etkili olmuştur (Demirci, 2015, 112). Bu sınırlı imkanlara rağmen nübüvvetin beşinci yılından itibaren yazım faaliyeti başlamış özellikle Medine dönemiyle birlikte ise kurulan vahiy katipliği müessesesi ile kurumsal bir yapıya kavuşmuştur (Hamidullah, 1993, 41). Kur'an'ın inşiyle birlikte başlanan ezber faaliyeti ise hiçbir dönemde kesintiye uğramamış ve her dönemde büyük bir istek ve arzuyla devam ettirilmiştir. Ümmetin bu denli ezbere yönelmesinde ise kimi ayetlerin dolaylı da olsa muhatapları ezbere yöneltmesi, Hz. Peygamber'in ashabını hıfza teşvik etmesi, Kur'an'ın ibadet dili olması, sahâbenin kendilerini Kur'an'a adanmaları, Kur'an'ın korunmasında ezberin en güvenli yol olarak kabul edilmesi gibi sebepler etkili olmuştur (Çakıcı, 2019, 578-582).

Hıfz ile hafız/lık arasında yakın bir anlam ilişkisi olmakla birlikte birebir aynı anlama gelmemektedir. Sözlükte "akılda tutmak, bellemek, ezberlemek" mânasındaki hıfz (hıfzetmek) kökünden (*Güncel Türkçe Sözlük*, 12 Mart 2022) türemiş bir sıfat olan hâfız (çoğulu huffâz) sözlükte "koruyan, ezberleyen" anlamına gelip Kur'an'ın tamamını ezberleyen kişiye (Bozkurt, 1997) denilmiştir. Hafızlık ise ezberleme işini yapmaya verilen addır. Asr-ı saadetten sonra eğitim-öğretim faaliyetlerinde meydana gelen gelişmeler zamanla sistematik bir hâl almış ve hıfz ile ilgilenen kişiler için bir dönüm noktası olmuştur. İlk dört asırda cami merkezli bir eğitim anlayışının olması, ileri seviyedeki Kur'an öğretiminin camilerde verilmesini gerekli kılmıştır. Emevîler ve Abbâsîler döneminde (Varol, 2001, 162-163) camilerde devam ettirilen Kur'an öğretimi ve hafızlık eğitimi; Selçuklu, beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de benzer şekilde camiler ve medreselerde sürdürülmüştür. "Dâru'l-Kur'an", "Dâru'l-Kuffaz" ve "Dâru'l-Kurrâ" (Bozkurt, 1993; Tanman, 1993) gibi isimlerle anılan hafızlık kurumları fonksiyonları açısından İslam tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Tanzimat'ın ilanıyla yaşanan gelişmeler; bazı değişiklikleri ve yenilikleri de beraberinde getirmiş, özellikle de din eğitimi veren kurumları etkilemiştir (Korkmaz, 2017, 326). Dini eğitimden din eğitimine doğru meydana gelen değişim, Kur'an kursları ve hafızlık eğitimi ile buna bağlı kurumları da doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir.

Ülkemizde hafızlık eğitimi genellikle yaygın din eğitimi kurumları olarak yaklaşık 1700 Kur'an kursu (DİB, 2 Ocak 2022) ile 2014 yılından itibaren Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Projesi kapsamında 189 Hafız İmam Hatip Ortaokulunda (MEB, 2 Ocak 2022) devam etmektedir. Ayrıca sivil toplum kuruluşları bünyesinde açılan kurslarla birlikte bireysel olarak verilen eğitimlerle farklı yaş ve eğitim seviyesinde yüz yüze ya da uzaktan çevrimiçi yollarla hafızlar yetiştirilmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalarla birlikte günümüz hafızlık eğitiminde gözle görülür bir ilerleme kaydedilmiş ve bu durum belirgin bir şekilde hem nitelik olarak kurumlara hem de nicelik olarak öğrenci sayılarına yansımıştır.

Hafızlık yapma konusunda gerek dünya gerekse ülkemizde birçok yöntem uygulanmaktadır. Öğrencilerin sağlıklı bir eğitim almaları adına bu yöntemlerin

başarılı bir şekilde uygulanabilmeleri için hafızlık yapacak olan kişinin yaşı, cinsiyeti, öğrenim durumu, mesleği, hafızlık yaptığı Kur'an kursu, hafızlık hocası, haftalık ders saati, eğitimin çeşidi (Çaylı, 2005, 36-42) gibi bazı hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ülkemizde geleneksel ve modern dönem olmak üzere iki ayrı yöntem uygulanmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan Hafızlık Eğitim Programında yer alan "Geleneksel Yöntem"de (Kur'an hıfzı ve geleceği için bk. Şahin, 2011) cüz sonlarından başlamak ve her seferinde 1 sayfa ilave edilmek suretiyle cüzün baş tarafına doğru ezberlenerek gidilmesi şeklinde bir yol izlenmektedir. Bu yöntem ile günde 1 sayfa ile hafızlığa başlayan bir öğrenci, her cüzün son sayfalarını ezberleyip hocasına dinletmek suretiyle 30 günde 1 devir tamamlamaktadır (Özbek, 2015, 186). Öğrencinin performansına bağlı olarak iki veya daha fazla sayfa ilave edilerek de devam edilebilmektedir. Böylelikle de yoğun bir tekrar ile hafızlık yapan kişinin ezberlediği sayfalar sağlam bir şekilde oturmakta ve aklında kalmaktadır. Hafızlık Eğitim Programında yer alan modern yöntem ise "Tekrarla Yapılandırılmış Yöntem"dir. "ezberleme ve ezberi koruma" şeklinde iki aşamadan oluşan yöntemin asıl amacı hafızlık süresinin asgariye indirilmesi, sayfaların kolay ve seri bir şekilde ezberlenmesidir. Bu yöntemi geleneksel yöntemden ayıran en temel özellik ise hıfz etme ve pekiştirme aşamasında sık tekrar yapılmasıyla öğrenmenin daha kalıcı bir hal almasıdır. Ezberi unutmanın önüne geçme yollarının başında ise unutmaya gerçekleşmeden önce belirli aralıklarla tekrarlanması gelmektedir (Hafızlık Eğitim Programı, 2021, 17).

Günümüzde teknolojik imkânlarda görülen çeşitlilikle beraber artık eğitim-öğretim faaliyetlerinin dijital platformlara taşınması birçok alanın alternatiflerinin oluşmaya başlamasına neden olmuştur. Hafızlık eğitiminin geleneksel yöntemden sonra modern yöntemle yapılmaya başlanması beraberinde dijital / çevrimiçi / uzaktan hafızlık eğitimi de gündeme getirmiştir. Bilgisayar destekli hafızlık tekniğinde öğrenci bilgisayar ekranından ezberini takip ederken daha önce yüklenmiş kayıtlardan da ezberini dinleyebilmektedir (Özbek, 2015, 189). Çaylı'nın yaptığı araştırmada bilgisayarla hafızlık öğretimi tekniğinin verimliliği bağlamında Kur'an kursu öğrencilerine yöneltilen bir soruda öğrencilerin %73,8'i bilgisayarla hafızlık tekniğini verimli bulmuşlardır (Çaylı, 2005, 65). Bilgisayarla hafızlık eğitiminin ilerleyen süreçte alt yapısının geliştirilmesi, yeni programların uygulamaya konulması gibi iyileştirmelerin yapılması durumunda olumlu anlamda etkilerinin olacağı sonucu çıkarılabilmektedir. Teknolojik imkânların doğru ve iyi bir şekilde kullanılması, güzel bir amaca hizmet etmesi gibi faktörler bu alanda yapılan çalışmaları desteklemektedir. Belli başlı kurslarda bilgisayar destekli programların uygulandığı görülmekte ve bu durum sonucunda da dolaylı olarak hafızlık yapan öğrencilerin evinde de bu programı kullanmasını, birtakım teknolojik imkânlardan da yararlanmasını zorunlu kılabilmektedir. Ancak burada bir husus vardır ki o da ailelerin bu konuda gerekli desteği göstermekle beraber, özellikle çocuğun bu imkânları kötüye kullanmamasında iyi bir takipçi de olmaları gerekmektedir (Akdemir, 2010, 37).

Çeşitli araştırmalardan elde edilen bulgulara göre (Ünsal, 2006, 52-53; Çaylı, 2005, 58) Kur'an kursları ya da Hafız İmam Hatip Ortaokullarında yüz yüze hafızlık eğitimi devam eden öğrenciler; kursların fiziki ortamı, öğrenci sayısı, yatılı

pansiyonların imkanları, öğretmenlerin yeterliği ve pedagojik formasyonu, kullanılan yöntem ve materyaller, sosyal-kültürel-sportif faaliyetler, öğrenci-öğrenci ve öğrenci-öğretici arası iletişim gibi konularda problemlerle (Özdemir - Çaylı, 2021; Cebeci - Ünsal, 2006) karşılaşmaktadır. Öğreticiler ise hazır bulunuşluk, akademik seviye, ilgi ve isteklilik düzeyi, ders yapma ve veli desteği gibi konularda sorun yaşamaktadır.

Hafızlık eğitimi boyunca öğrenci, veli ve idare arasında önemli bir köprü görevi üstlenen öğretici yani hoca için sürecin en önemli faktörüdür denebilir. Bu açıdan öğreticinin hangi vasıflara ve yeterliklere sahip olması gerektiği ile kendisini nasıl yetiştirmesi gerektiği sorusuna verilecek cevapların her daim güncellenmesi gerekmektedir. Örgün din eğitimi faaliyeti sürdüren bir öğretilerde aranan vasıflar yaygın din eğitimi faaliyeti icra eden Kur'an kursu öğreticisi için de geçerlidir. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Kur'an kursu öğretmenlerine dair temel ve özel alan yeterliklerini belirlemiştir (Uğur - Osmanoglu, 2020, 914). Bu kapsamda değerlendirilecek olursa Kur'an kursu öğreticisinin temel yeterlikleri arasında Kur'an-ı Kerim'i meharic-i huruf ve tecvit kurallarına bizzat uyararak okuyabilme, Kur'an-ı Kerim tarihini, temel kavramlarını, özelliklerini, ana konuları ile inanç, ibadet ve ahlak esaslarını, Hz. Peygamber'in hayatını ana hatlarıyla açıklayabilme gibi vasıflar yer almaktadır. Ayrıca, öğrencinin bireysel ilgi, ihtiyaç ve yetenekleri ile öğrenme özelliklerini belirleyebilme, öğrencilerin gelişimine uygun öğrenme-öğretme ortamları oluşturabilme, öğrencilerin sorunlarının çözümü için ilgili kişi ve uzmanlarla iş birliği yapabileceği (DİB, 3 Ocak 2022) gibi özelliklerin de Kur'an kursu öğretmenlerinde olması beklenmektedir.

Bir öğreticinin sahip olması gereken mesleki yeterlikler sadece kendi alanında değil aynı zamanda genel kültür ve eğitim-öğretim alanları (Korkmaz, 2018, 66) olmak üzere üç ana başlıkta toplanmaktadır. Hasılı hafızlık eğitiminde öğreticinin sadece mesleki bilgisiyle sınırlı kalmaması aynı şekilde interdisipliner bir yaklaşım ve pedagojik formasyon yetkinliklerine de sahip olması gerekmektedir.

31 Aralık 2019 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Çin Ülke Ofisi, Çin'in Vuhan şehrinde nedeni bilinmeyen ve insanlara bulaştığında zatürreye sebep olan vakaların olduğunu duyurmuştur. 7 Ocak 2020'de ise bu durum yeni tip koronavirüs (2019-nCoV) olarak adlandırılmış ve sonrasında Covid-19 olarak tanımlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 5 Ocak 2022). Türkiye'de 11 Mart 2020 tarihinde görülen ilk korona vakasının ardından 16 Mart 2020 tarihi itibarıyla Kur'an kurslarında eğitim 2 hafta süreyle tatil edilmiştir (DİB, 5 Ocak 2022). 30 Mart 2020 tarihi itibarıyla Hafızlık kurslarında eğitim, uzaktan eğitim yoluyla dijital uygulamalar üzerinden tekrar başlamış, diğer Kur'an kurslarındaki eğitimler için verilen ara uzatılmıştır (DİB, 5 Ocak 2022). Öğreticilerle yapılan görüşmeler ile elde edilen bilgiler doğrultusunda süreç içerisinde yüz yüze ve uzaktan eğitimde aşağıdaki değişikliklerin olduğu söylenebilir:

- 1 Haziran 2020'de kurs kapasitesinin %50 si ile (%30 yatılı+%20 gündüzlü) yüz yüze eğitime başlanmıştır.
- 06-31 Ağustos 2020 tarihleri arasında uzaktan eğitim yapılmıştır.
- 7 Eylül 2020'de 14 günlük uzaktan eğitim kararı alınmıştır.

- 26 Ekim 2020 itibariyle kurs kapasitesinin %60'ı oranında yatılı öğrenci alınarak dönüşümlü (yatılı, gündüzlü, online) eğitim yapılmıştır.
- 19 Kasım 2020 itibariyle kurs kapasitesinin %60'ı olan yatılı öğrencilere yüz yüze, %40'ı olan öğrencilere uzaktan eğitim yapılmıştır.
- 1 Aralık 2020-14 Şubat 2021 tarihleri arasında uzaktan eğitim yapılmıştır.
- 15 Şubat 2021 tarihinden itibaren kurs kapasitesinin %50'si ile yüz yüze eğitime başlanmıştır.
- 26 Mart 2021 itibariyle yüz yüze eğitim kapasitesi %60'a çıkartılmıştır.
- 18 Mayıs 2021 tarihinde yüz yüze eğitim kapasitesi %25'e düşürülmüştür.
- 2 Haziran 2021 tarihi itibariyle yüz yüze eğitim kapasitesi %60'a çıkartılmıştır.
- 5 Temmuz 2021 tarihi itibariyle tam kapasite ile yüz yüze eğitime geçilmiştir.

Covid-19 sebebiyle yüz yüze eğitime ara verilmesinden sonra eğitim sürecinin devamı açısından teknolojik araç-gereçlerden de yararlanarak online/çevrimiçi/uzaktan eğitimle ilgili çalışmalara hız verilmiştir. Bu anlamda Covid-19 salgını başlamadan daha önce ve özellikle salgın başladıktan sonra farklı kurumlar tarafından uygulamalar ve eğitim imkanları sağlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından hafız olmak, hafızlığını geliştirmek ve sağlamlaştırmak, tekrar etmek ya da sadece Kur'an-ı dinlemek ve okumak isteyenler için 2019 yılında "Diyanet Hafız" adlı mobil bir uygulama geliştirilmiştir. Bu uygulama birçok fonksiyona sahip olma özelliği ile hafızlık yapan öğrencilere büyük kolaylıklar sağlamıştır (DİB, 8 Ocak 2022). Uzaktan eğitim sürecinde Evrensel Hafızlık Derneği tarafından internet tabanlı "EHAD Akademi" uygulaması hayata geçirilmiştir. Bu program aracılığı ile hafızlık tekrarı ve sağlaması yapmak isteyenler dünyanın neresinde olursa olsun çevrimiçi olarak ezberlerini verme imkanı bulmuşlardır (EHAD, 8 Ocak 2022). Hafız yetiştirmek ve hafızlığını yarıda bırakmış kişilerin hafızlıklarını tamamlamak amacıyla Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları (KOMEK) bünyesinde açılan Hafızlık Sağlama Merkezi (Dar'ül-Huffaz) Covid-19 salgınıyla birlikte hafız/hafız adaylarına uzaktan eğitim imkanı sunmuştur (KOMEK, 8 Ocak 2022). Hafızlık ve dini ilimleri dünya çapına yaymak için "Evrensel Sanal Kur'an-ı Kerim ve Sünnet Akademisi" adı altında uluslararası bir kurs başlatan Gazze'deki Kuran ve Sünnet Vakfı, Türkiye'de faaliyet gösteren Yedi Başak İnsani Yardım Derneğinin desteğiyle hedef kitesini ve hizmet alanını genişletmiştir. Çevrim içi uygulamalar üzerinden canlı verilen derslerde, Kur'an-ı Kerim'i ezber metotları, mahreç ve hafızlık eğitiminin yanı sıra İslami ilimler de öğretilmektedir (AA, 9 Ocak 2022). Hafıza teknikleri ve meal bilgisi temel alınarak farklı yaş gruplarında yer alan kadın öğrenciler için çeşitli programların uygulandığı, uzaktan eğitim esas alınması nedeniyle Türkiye'nin farklı yerleşim yerlerine de hitap eden bireysel çalışmalar da görülmektedir (Hafıza İlim Akademisi, 9 Ocak 2022). Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında uzaktan eğitimle hafızlık eğitimi sürecinin kazanımları olarak Türkiye'nin farklı illerinde bulunan Hafız İmam Hatip Ortaokulu (AA, 10 Ocak 2022) ve Kur'an kursu (Alanya Müftülüğü, 10 Ocak 2022) öğrencileri kısa süre içerisinde hafızlıklarını başarıyla tamamlamışlardır (AA, 11 Ocak 2022).

1. Problem

Covid-19 salgını öncesinde bazı örnekler olsa da uzaktan hafızlık eğitimine yönelik uygulamaları salgın sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve bazı sivil inisiyatifler aracılığı ile görmek mümkün olmuştur. Kur'an okumaya yeni başlayanlardan hafızlığını pekiştirmek isteyenlere kadar binlerce vatandaşa online/çevrimiçi/dijital ortamlarda internet tabanlı teknolojik araçlar vesilesiyle gereksinim duyduğu hizmetlere ulaşabilme olanağı sunulmuştur. Eğitimlere katılan kimi öğrenciler bu imkânı fırsata çevirebilmişken kimisi de sürecin etkisinden olsa gerek yeteri kadar istifade edememiştir. Günümüzde etkisi hala devam eden salgının, gelecekte farklı şekillerde tekrar ortaya çıkma ihtimaline karşı çeşitli kurumlar tedbirlerini almaktadır. Örgün ve yaygın din eğitimi ve hizmetlerinde benzer durumların yaşanması halinde alınacak önlemler ve iyileştirmelerin belirlenerek hazır olunması büyük önem taşımaktadır. Covid-19 sürecinde online / çevrimiçi / uzaktan Kur'an öğretimi, hafızlık eğitimi veya yaygın din eğitimi, karşılaşılan problemler hakkında akademik çalışmalar tarandığında 5 makaleye rastlanılmıştır. Bahsi geçen makaleler şunlardır:

Başkonak ve Akşener tarafından (2020) hazırlanan "Kur'an Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar: On Saatte Online Kur'an Eğitimi Örneği"; Çıtırık ve Zengin tarafından (2020) hazırlanan "Küresel Salgın Zamanında Din Görevlileri Gözüyle Diyanet İşleri Başkanlığının Yaygın Din Hizmeti ve Eğitimi"; Gültekin tarafından (2020) hazırlanan "Covid-19 Pandemisi Sürecinde Din Görevlileri- Cami cemaat ilişkileri (Ankara / Yenimahalle Örneği)", Başkonak tarafından hazırlanan (2021) "Covid-19 Salgın Sürecinde İşitme Engellilere Yönelik Uzaktan Yaygın Din Eğitimi"; Öncü ve Onulur tarafından hazırlanan (2021) "Diyanet İşleri Başkanlığının Uzaktan Kur'an Öğretimi Programı Üzerine Nitel Bir Araştırma (Denizli Örneği)".

Ayrıca Covid-19 pandemisinde İlahiyat / İslami İlimler Fakültesi öğrencileri ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) öğretmenlerinin uzaktan eğitime yönelik tutumları hakkında 1 kitap, 1 yüksek lisans tezi ve 8 adet makaleye ulaşılmıştır. Bu çalışmalara aşağıda yer verilmiştir:

Çanakçı tarafından (Çanakçı) hazırlanan "Pandemi Sürecinde İlahiyat Öğrencilerine Göre Arapça Eğitimi"; Akman tarafından (2021) hazırlanan "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları"; Genç ve Gümrükçüoğlu tarafından (Genç - Gümrükçüoğlu, 2020) hazırlanan "Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Bakışları"; Altun tarafından (2021) hazırlanan "Covid-19 Pandemi Sürecinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi"; Arıcı ve Çetin tarafından (2021) hazırlanan "Online (Çevrimiçi) Din Eğitimi Tutum Ölçeği"; Baltacı ve Özkan (2021) tarafından hazırlanan "Covid-19 Salgın Sürecinde Din Dersi Öğretmenlerinin Ölçme ve Değerlendirme Faaliyetlerine İlişkin Yeterlik Algıları"; Erpay tarafından (2021) hazırlanan "Zorunlu Uzaktan Eğitim: Covid-19 Pandemisi Sürecinde İlahiyat Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Görüşleri"; Genç, Ay ve Gümrükçüoğlu tarafından (2021) hazırlanan "Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde İlahiyat Alanında Lisansüstü Eğitim Gören Öğrencilerin Uzaktan Eğitime Bakışları" ve son olarak Güngör tarafından (2021) hazırlanan "Yükseköğretim

Öğrencilerinin ‘Uzaktan Eğitim’ Kavramına İlişkin Metaforik Algıları: Kilis 7 Aralık Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Örneği”; Özdemir ve Erdoğan tarafından (2021) “Covid-19 Pandemisi Sürecinde İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüşleri”.

Yukarıda yer alan araştırmalar, Covid-19 pandemisinde uzaktan eğitim ve bu sürece bakış ile ilgili teorik ve pratik anlamda alana önemli katkılar sağlamaktadır. Başlıklarından da görüleceği üzere konuyla ilgisi olduğu düşünülen ilk 5 makalede uzaktan / çevrimiçi Kur’an öğretimi ve yaygın eğitimi hizmetlerinden bahsedilmektedir. Akabinde yer alan araştırmalar ise yüksek din eğitimi kurumları olarak İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin uzaktan eğitime bakışlarını ele alan çalışmalardır. İsmi zikredilen her bir araştırma, bu araştırmanın konusu ile dolaylı olarak ilişkili olup uzaktan hafızlık eğitimine dair yapılacak daha ileri araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Hem literatürün oluşması hem de konunun diğer araştırmacıların dikkatine sunulması açısından benzer araştırmaların yapılması önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Kur’an kursu öğreticilerinin uzaktan hafızlık eğitimine bakışları ve karşılaştıkları güçlükler ele alınmaya çalışılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından araştırmanın temel ve alt problemleri şu şekilde belirlenmiştir: 1. Pandemi sürecinde devam eden uzaktan hafızlık eğitime Kur’an kursu öğreticilerinin bakışı nedir? 2. Kur’an kursu öğreticilerinin uzaktan hafızlık eğitiminde karşılaştığı problemler nelerdir? 3. Öğrenciler yüz yüze eğitimde mi yoksa uzaktan eğitimde mi daha başarılıdır? 4. Kur’an kursu öğreticileri öğrencilerin motivasyonunu artırmak için neler yapmaktadır? 5. Uzaktan eğitimin avantajları ve dezavantajları nelerdir? 6. Kur’an kursu öğreticilerinin benzer durumlar yaşanması karşısında uzaktan eğitimle ilgili çözüm önerileri nelerdir?

Araştırmanın temel ve alt problemleri çerçevesinde belirlenen bazı hipotezler ise şu şekildedir: 1. Kur’an kursu öğreticileri uzaktan hafızlık eğitimi sürecinde problemler yaşamaktadır. 2. Uzaktan hafızlık eğitiminde yaşanan problemlerin temelinde teknolojik imkanların yetersizliği bulunmaktadır. 3. Öğrencilerin derslere karşı olan ilgisizliğinin aşılmasında öğretmenler tarafından sağlanacak olan motivasyonun çok büyük etkisi vardır. 4. Kur’an kursu öğreticileri ezber alma esnasında güven problemi yaşamaktadır. 5. Kur’an kursu öğreticileri uzaktan hafızlık eğitiminin mevcut şekliyle sürdürülmesinin öğrencilere faydadan daha çok zarar verdiğini düşünmektedir.

Araştırma çalışma grubu olarak Konya il merkezi ve ilçelerinde bulunan kız ve erkek Kur’an kurslarında görev yapan Diyanet İşleri Başkanlığı personeli Kur’an kursu öğreticileri; konu olarak uzaktan hafızlık eğitimi, zaman olarak ise 2020-2021 eğitim öğretim yılı bahar yarıyılı ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın örnekleme çalışmaya katılan 184 Kur’an kursu öğreticisinden oluşmaktadır. Araştırma verileri, katılımcıların açık ve kapalı sorulara verdikleri cevaplardan müteşekkildir.

“Kur’an Kursu Öğreticilerine Göre Uzaktan Hafızlık Eğitimi” isimli bu araştırma, Kur’an kursu öğreticilerinin Covid-19 pandemisi sürecinde uzaktan eğitime bakışını tespit etmeye yönelik betimsel bir çalışmadır. Bu araştırmanın amacı Diyanet İşleri Başkanlığı personeli olarak hafızlık eğitimi verilen Kur’an kurslarında veya

Hafız İmam Hatip Ortaokullarında görev yapan Kur'an kursu öğretmenlerinin Covid-19 pandemisinde verdikleri uzaktan eğitim ve yüz yüze eğitim hakkındaki görüşleri ile öğrenci, veli ve kendilerinden kaynaklanan problemleri tespit ederek çözüm önerileri sunmaktır.

Hafızlık eğitimi ile ilgili olarak yüz yüze eğitimin sürdürülemediği, öğrenci veya öğreticinin herhangi bir sebepten dolayı kursa gelemeyişi ya da öğrencinin bulunduğu yerde hafızlık eğitimi alabilecek bir kurs veya öğreticinin olmadığı durumlarda sürecin aksamaması ve daha kolay bir şekilde devam ettirilmesi amacıyla bireysel ve toplumsal açıdan dezavantajı avantaja çevirebilmenin mümkün olduğu düşünülmektedir. Günümüzde Türkiye'de hafızlık eğitimi devam eden yaklaşık 75 bin öğrenci varken hafızlığını tamamlamış yaklaşık 200 bin hafız (DİB, 2 Ocak 2022) vardır. Hem hafızlık eğitiminde ezberleme döneminin hem de hafızlık sağlama ve pekiştirme sürecinin yaşanan/yaşanması muhtemel problemlerden arındırılarak daha sistemli bir yapıya dönüştürülmesi noktasında bu araştırmanın alana katkı sağlaması beklenmektedir. Bu açıdan araştırmanın öğrenci, öğretici, veliler ve bu alanda araştırma yapan akademisyenler için açısından önemli kazanımlara neden olacağı, diğer yaygın din eğitimi faaliyetlerine örnek olacağı, araç-gereç ve materyaller açısından gelişimlere de rehberlik edeceği, öğrenci-öğretici-veli arasında etkili iletişim kanallarının kurulmasına yardımcı olacağı varsayılmaktadır. Yaşanan sorunların belirlenerek çözümler üretilmesi, öğretmenlerin teknolojik araç-gereç kullanımlarının geliştirilmesi, kriz dönemlerinde erken tedbirler alınması ve dönemin şartlarına uygun müfredatın devreye alınması, öğrenci ve öğretmenlerin eksik yönlerinin belirlenerek daha nitelikli hale gelebilmeleri için alana katkı sağlaması düşünülen bu araştırma ileri araştırmalara da yol gösterebilir.

2. Yöntem

Covid-19 pandemisi sürecinde öğretmenlerin uzaktan hafızlık eğitimi hakkındaki görüşlerini ve karşılaştıkları problemleri belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada öncelikle teorik çerçeveyi ve araştırmanın odak noktasını belirlemek, bilimsel bir alt yapı oluşturmak ve konuyla ilgili kaynakları incelemek üzere literatür taraması (Yıldırım - Şimşek, 2008) yapılmıştır. Bu araştırma, var olan durumun ortaya konmaya çalışılması, sınırlı bir sistemin derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesi, "nasıl" ve "niçin" sorularına odaklanması, araştırmacının olaylar üzerinde çok az ya da hiç kontrolünün olmaması, genel tarama modelleri ile yapılanlara oranla daha ayrıntılı ve gerçeğe yakın bilgiler vermesi gibi nedenlerle betimsel araştırma yöntemlerinden örnek olay tarama modelinin (durum çalışması) (Creswell, 2016; Yin, 1984; Karasar, 2020) tercih edildiği nicel bir çalışmadır.

2.1. Veri Toplama Araçları ve Veri Analizi

Uzaktan eğitim ile yüz yüze eğitimin karşılaştırılması ile yaşanan problemler ve çözüm önerilerini belirlemeye yönelik, açık ve kapalı uçlu soruları içeren anket, bu araştırmanın veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Böylece nitel ve nicel verilerin sadece birisini kullanmakla ortaya çıkması muhtemel olan sınırlılıklar (Baki - Gökçek, 2012) aşmaya çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen nicel verilerden

uzaktan hafızlık eğitiminde karşılaşılan problemlerin yaygınlığı tespit edilmeye çalışıldığı gibi açık uçlu sorularla elde edilen nitel verilerden istifade edilerek yaşanan sorunların arka planında yer alan çeşitli boyutlara açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi¹ ve Diyanet İşleri Başkanlığı Konya İl Müftülüğü² tarafından verilen araştırma izni ile Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan anket formunun uygulanabilmesi için "Etik Kurul Onay Belgesi" alınmıştır. Anketin içeriği geliştirilmeden önce literatür taraması yapılmış ve görevli bazı Kur'an kursu öğretmenleri ile iletişime geçilerek görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerden elde edilen öneriler doğrultusunda temalar belirlenerek açık uçlu ve kapalı uçlu soru içerikleri oluşturulmuştur. Buna istinaden bir pilot uygulama yapılmış, iyi anlaşılabilen ya da yanlış anlaşılmalara mahal verebilecek sorular, alan uzmanlarının desteğiyle değerlendirilerek düzenlenmiştir. Araştırmanın örnekleme ve Covid-19 salgını süreci göz önünde bulundurularak anket formu online olarak uygulanmıştır. Kur'an kursu öğretmenlerine, araştırma ile ilgili bilgiler verilmiş, formun doldurulması hakkında açıklamalar yapılmış, uygulama esnasında anlaşılabilen sorular varsa cevaplanmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2020-2021 öğretim yılı bahar yarıyılında Konya merkez ve ilçelerinde hafızlık eğitimi verilen 59 Kur'an kursu ve Hafız İmam Hatip Ortaokulunda Konya İl Müftülüğü personeli olarak görev yapan Kur'an kursu öğretmenleri oluşturmuştur. Araştırmanın yapıldığı zaman diliminde Konya merkez ve ilçelerinde 463 hafızlık Kur'an kursu öğreticisi görev yapmaktadır. Müftülük yetkilileri tarafından Whatsapp aracılığıyla kendilerine Google Forms üzerinden hazırlanan anket formu gönderilen ve araştırmaya katılmayı kabul ederek kolay örnekleme yoluyla belirlenmiş, Covid-19 salgınının başından itibaren çeşitli teknolojik araçlar kullanarak uzaktan hafızlık eğitimi veren 184 Kur'an kursu öğreticisi, araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu şekilde evrenin %39,74'üne ulaşma imkanı olmuştur. Değerlendirmeye alınan ve geçerli olarak kabul edilen 184 anket formundan elde edilen verilerin istatistiksel analizi, Microsoft Excel ve Google Forms ile yapılmıştır. Tüm değişkenler için frekans (N) ve yüzde (%) tabloları düzenlenmiş olup elde edilen veriler analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırma örnekleminin evreni temsil gücünün yeterli olduğu düşünülmektedir. Çalışma grubunun demografik durumunu gösterir tabloya aşağıda yer verilmiştir.

¹ 23.06.2021 tarih ve E-95728670-020-18372 sayılı KMÜ Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu izni.

² 16.08.2021 tarih ve E-67226392-251.99-1551135 sayılı Konya Valiliği araştırma izni.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgiler

Demografik Bilgi	Grup	N	%
Cinsiyet	Kadın	101	54,89
	Erkek	83	45,11
Yaş	21-30	17	9,24
	31-40	100	54,35
	41-50	41	22,28
	51-60+	26	14,13
Mezuniyet	İlahiyat Önlisans	75	40,76
	İlahiyat/İslami İlimler/DKAB	15	8,15
	İlahiyat (İLİTAM)	66	35,87
	Lisansüstü	8	4,35
	Diğer	14	7,61
Pedagojik Formasyon	Örgün Program	10	12,34
	Sertifika Programı	37	45,67
	Yok	34	41,97
Mesleki Kıdem	1-10	84	45,65
	11-20	69	37,5
	21-30	14	7,61
	31-40	15	8,15
	41+	2	1,09
Hafızlık Eğitiminde Görev Süresi	1-10	155	84,24
	11-20	19	10,33
	21-30	10	5,43
Görev Yapılan İlçe	Merkez 3 İlçe	143	77,72
	Taşra 11 İlçe	41	22,28
Hafızlık Yapan Öğrenci Sayısı	Merkez 3 İlçe	1694	78,17
	Taşra 11 İlçe	473	21,83

Tablo 1'de Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgileri yer almaktadır. Araştırmaya katılan Kur'an kursu öğretmenlerinin %54,89'ünü (n=101) kadınlar, %45,11'ini (n=83) ise erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların %9,24'ü (n=17) 21-30 yaş, %54,35'i (n=100) 31-40 yaş, %22,28'i (n=41) 41-50 yaş, %14,13'ü (n=26) 51-60+ yaş grubunda olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca görev süreleri de esas alınırca öğretmenlerin daha çok genç yetişkinlik dönemlerinde yoğunlaştıkları söylenebilir. Öğreticilerin mesleki kıdemleri incelendiğinde %45,65'inin (n=84) 1-10 yıl arasında, %37,5'inin (n=69) 11-20 yıl arasında görev yaptığı anlaşılmaktadır. 21 ve üzeri yıl görevi bulunanların %16,84 (n=31) olduğu görülmektedir. Bu bakımdan görevde yeni sayılabilecek öğretmenlerin sayısının daha fazla olduğu söylenebilir. Hafızlık eğitiminde yapılan görev süresi göz önünde bulundurulduğunda ise öğretmenlerin %84,24'ü (n=155) 1-10 yıl arasında görev yaptığını, %10,33'ü (n=19) 11-20 yıl

arasında görev yaptığını ve %5,43'ü (n=10) 21-30 yıl arası sürede hafız hocalığı yaptıklarını söylemek mümkündür. Öğreticilerin mesleki kıdem ve hafızlık eğitiminde aldıkları görev sürelerine bakılırsa yarıya yakınının uzun sayılmayacak bir görev geçmişi olduğunu ve başka bir görevde iken Kur'an kursu öğreticiliğine geçtikleri görülmektedir. Bunlarla birlikte araştırmaya katılan öğretmenlerden %40,76'sının (n=75) ilahiyat önlisans, %8,15'inin (n=15) İlahiyat/İslami İlimler, %35,87'sinin (n=66) İlahiyat (İLİTAM), %4,35'inin lisansüstü, %7,61'inin (n=14) diğer kurumlardan mezun olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan mezuniyet durum dağılımından, örneklem grubundaki dörtte üçünün önlisans ve İlahiyat (İLİTAM) mezunu oldukları görülmektedir. Yüksek din eğitimi kurumlarından mezun olan öğretmenlerin %12,34'ü (n=10) ilahiyat/islami ilimler/DKAB eğitimleri esnasında müfredat içerisinde pedagojik formasyon derslerini aldığı, %45,67'si (n=37) sertifika programı şeklinde mezuniyetlerinden sonra edindikleri, %41,97'si (n=34) ise pedagojik formasyon belgesine sahip olmadıklarını söylemişlerdir. Son olarak araştırmaya katılan öğretmenlerin %77,72'si (n=143) 3 merkez ilçede (Karatay, Meram, Selçuklu) görev yaptıklarını ve 1694 öğrencilerinin olduğunu; %22,28'i (n=41) ise diğer 11 ilçede görev yaptığı ve 473 öğrencilerinin olduğunu belirtmişlerdir. Merkez ve taşradaki ilçelerdeki öğretici/öğrenci dengesine bakıldığında her bir sınıfta ortalama 11-12 öğrenci olduğu görülmektedir.

3. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde, Covid-19 salgını öncesinde ve salgın sürecinde hafızlık öğrencilerine verilen din eğitimi ile bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımı, yüz yüze eğitim ve uzaktan eğitimin karşılaştırılması ve uzaktan din eğitiminde karşılaşılan problemler ve çözüm önerilerine yönelik verilere yer verilmiştir.

Tablo 2. Uzaktan ve Yüz Yüze Eğitimde Öğrenciler

	Uzaktan Eğitimde		Yüz Yüze Eğitimde	
	N	%	N	%
Daha kolay ve sağlam devam ediyor	4	2,17	180	97,83
Derslerini daha istekli yapıyor	4	2,17	180	97,83
Daha fazla ders açığı oluyor	170	92,39	14	7,61

Tablo 2'de görüldüğü üzere öğrencilerin hafızlığa hangi tür eğitimde daha kolay ve sağlam bir şekilde devam ettikleri sorusu ile öğrencilerin hangi eğitim türünde derslerini daha istekli yaptıkları sorusuna katılımcıların neredeyse tamamı %97,83 (n=180) yüz yüze eğitim cevabı vermiştir. Yine benzer şekilde öğretmenlerin %92,39'u (n=170) uzaktan eğitimde öğrencilerin daha fazla ders açığı yaptığını belirtmişlerdir. Verilen cevaplardan da anlaşılacağı üzere katılımcıların tamamına yakını hafızlık eğitiminde yüz yüze eğitimin uzaktan eğitime kıyasla öğrenciler üzerinde daha etkili ve motive edici olduğunu ifade etmektedir. Hafızlık eğitiminin geleneksel olarak hoca-öğrenci etkileşimine dayalı olması, yüz yüze iletişimde disiplinin daha kolay olduğu düşüncesi, uzaktan eğitimde yaşanan teknolojik yetersizlik ve problemlerin eğitim sürecini sekteye uğratması, evlerde öğrenciler için uygun ders çalışma ortamlarının sağlanamaması nedeniyle öğrencilerin dikkatlerinin

dağılması ve böylece derse karşı ilgisizliklerinin artması gibi sebepler öğrencilerin ders açığı yapmalarına yani o günün dersinin verememeleri durumunu ortaya çıkar-maktadır.

Tablo 3. Ders Alma Şekli

	N	%
Görüntülü görüşme ile	155	84,24
Sesli görüşme ile	19	10,33
Ses veya görüntü kaydı ile	10	5,43

Uzaktan hafızlık eğitiminde yaşanan en önemli problemlerden birisi teknolojik yetersizliktir. Etkili iletişimin sağlanabilmesi amacıyla ulaşılabirlik, kullanılabilirlik, ekonomiklik vb. unsurların dikkate alındığı araçlar sıklıkla tercih edilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde öğretmenlerin çoğu %84,24'ü (n=155) bu süreçte görüntülü görüşmeyi tercih etmiştir. Öğreticilerin %10,33'ü (n=19) sesli görüşme ve %5,43'ü (n=10) ise ses veya görüntü kaydı ile öğrencilerinin derslerini aldığını ifade etmişlerdir. Zira hafızlık eğitiminde hoca ve öğrenci arasında canlı bir şekilde iletişimin sağlanması, dersin etkili şekilde dinlenmesi, öğrencinin olası hata durumunda anında müdahale yapılması, dersi verirken öğrenciye/veliye duyulan güven gibi durumlar göz önünde bulundurulduğunda görüntülü görüşmenin tercih edilme sebebi anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Ders Alma Esası

	N	%
Listeye göre ben arıyorum	66	35,87
Listeye göre öğrenciler arıyor	38	20,65
Öğrencinin hazır olmasına göre ben arıyorum	42	22,83
İlk önce kim ararsa dersini önce o veriyor	32	17,39
Topluca arayıp, sırayla dinliyorum	6	3,26

Tablo 4'e göre öğretmenlerin %35,87'si (n=66) belirlemiş olduğu listeye göre öğrencileri kendilerinin aradığını; %20,65'i ise (n=38) listeye göre öğrencilerin kendisini aradığını belirtmiştir. Dersini aldığı öğrenciden sonra listeye göre bir başka öğrenciyi öğreticinin araması, sırada bekleyen öğrencilerin stres yapmaması açısından daha uygun olabileceği düşünülmektedir. Öğreticilerin %22,83'ü (n=42) öğrencinin hazır olması durumuna göre mesaj gönderdiğini ve öğrencileri kendilerinin aradığını; %17,39'u (n=32) ilk önce kim ararsa dersini onun verdiğini söylemiştir. Beklemekten dolayı kaygı düzeyi artan öğrencinin hazır olan dersini vermekte zorlanabileceklerdir. Derslerini tamamlayamayan öğrenciler ise sıranın en sonunda veya derslerini tamamlayınca hocaya vermektedir. Öğreticilerin %3,26'sı (n=6) öğrencileri topluca arayıp, sırayla dinlediğini söylemiştir. Hem sınıf ortamı ve disiplinin sağlanması hem de öğrencilerin arkadaşlarının derslerini dinleyerek ezberlerini pekiştirme amacıyla böyle bir yöntem seçilmiş olabilir.

Tablo 5. Ders Alma Zamanı

	N	%
Sabah	165	89,67
Öğrenci dersini ne zaman hazırlarsa	12	6,52
Öğle	3	1,63
Akşam	2	1,09
Listeye göre randevu saatinde	2	1,09

Tablo 5'te öğrencilerin dersleri aldıkları zaman aralıklarına dair sorulan sorunun cevabı yer almaktadır. Sabah saatlerinin özellikle sabah namazından sonra zihnin ders vermeye ve yeni ezber yapmaya daha uygun olması, ertesi günün hazırlığının bir an önce başlaması gibi muhtemel sebeplerden dolayı öğrencilerin %89,67'i (n=165) dersleri sabah aldığını belirtmiştir. Öğreticilerin geri kalan %10,33'ü (n=19) ise öğrenci dersini ne zaman hazırlarsa, öğle, akşam ve günlük her öğrenci için belirlenen randevu saatinde şeklinde cevaplar vermişlerdir. Hem pandemi sürecinin çoğu öğrenciler üzerinde oluşturduğu olumsuz durum, hem de uzaktan eğitimde yaşanan disiplin problemi ve teknolojik faktörler bazı öğrencilerin derslerini arkadaşlarına göre daha geç vermelerine neden olmuştur.

Tablo 6. Hafızlık Yöntemi

	N	%
Cüzün son sayfasından ilk sayfasına doğru	168	91,30
Cüzün ilk sayfasından son sayfasına doğru	8	4,35
Cüz bitiminde diğer cüze geçme	3	1,63
Son 10 cüz tamamlama, sonra tamamı	3	1,63
İlk 15 cüz, cüzün son sayfasından ilk sayfasına doğru	2	1,09

Ülkemizde ve dünyada hafızlık eğitiminde farklı yöntemlerden istifade edilmektedir. Burada öğreticinin tercihi en önemli faktör olsa da bazı öğrenciler için kullanageldiği yöntemin haricinde öğrencinin yapısına en uygun olabilecek yöntemden de istifade edilebilmektedir (hafızlık eğitiminde yeni yaklaşımlar için bk. Aydın, 2019).

Tablo 6'da görüldüğü üzere öğrencilerin neredeyse tamamı %91,3 (n=168) geleneksel yöntemi yani cüzün son sayfasından ilk sayfasına doğru ezberletme yöntemini tercih ettiğini söylemiştir. Bu bağlamda öğrencilerin çoğunda geleneksel yöntem anlayışının hâkim olduğu anlaşılmış, öğrencilerin geri kalan %8,7'si (n=16) ise diğer yöntemleri kullandıklarını belirtmişlerdir. Uzaktan hafızlık eğitimi sürecinde öğrencilerin yöntem açısından bir değişikliğe gitmedikleri görülmüştür. Geleneksel yöntemin haricinde tercih edilen yöntemlerin genellikle ezberi zor yapan öğrencilere yardımcı olunması, dönüşlerin kısa tutularak unutmanın önüne geçilmesi ve kolay hatırlamanın sağlanması esasına bağlı olduğu düşünülmektedir.

Tablo 7. Materyal ve Teknikler

	N
Öğrenme yöntemleri	94
Ses/video kayıtları	85
Zihinsel kodlama teknikleri	71
Hafıza teknikleri	67
Web siteleri/interaktif uygulamalar	9
Zekâ kuramları/türleri	5
Kullanmıyorum	25

Tablo 7’de öğretmenlere öğrencilerinin daha kolay ve kalıcı bir şekilde ezber yapabilmeleri için uzaktan eğitim sürecinde kullandıkları materyal ve teknikler sorulmuş, birden fazla cevap verebilecekleri söylenmiştir. Öğreticilerden 94’ü öğrencilerin bireysel özelliklerine bağlı olarak ezberleme hızını artırdığına inandıkları öğrenme tekniklerini (yollarını) (hafızlık eğitiminde bireyi tanıma teknikleri hakkında detaylı bilgi için bk. Korkmaz, 2019) uyguladığını ifade etmiştir. Uzaktan eğitim sürecinde hocası ile uzun süre zaman geçiremeyen öğrenci için ezber ve pekiştirmede etkili teknikler arama yoluna gidilmiştir. Öğreticilerin (n=85)’i ses/video kayıtlarını kullandıklarını söylemiştir. Sesli ve görüntülü kaynaklar, öğrencilere mahreç ve makam açısından önemli katkılar sunan ve uzaktan eğitim esnasında öğrencilerde işitsel öğrenmeyi geliştiren öğretim teknolojileri arasında yer almaktadır. 138 öğretici ise zihinsel kodlama / hafıza tekniklerinden (hafızlık eğitiminde çoklu zekâ uygulamaları hakkında bk. Özbek, 2019) istifade ettiğini belirtmiştir. Türkçe kelimelerle çağrışım yaptırmak, Arapça kelime meali çalıştırmak, fotoğraflık hafıza teknikleri ile ezber sürecini hızlandırmak ve kalıcılığı artırmak hem öğrenci hem veli hem de öğretmenleri memnun etmektedir. 9 öğretici web siteleri\interaktif uygulamalardan faydalandığını, 25 öğretici ise herhangi bir teknolojik araç ya da tekniğin kullanılması yönünde telkinde bulunmadığını beyan etmiştir. Bireysel anlamda farklılık göstermeleri ve her bir öğrencinin farklı zeka türlerine sahip olmaları açısından öğrenciye en uygun öğrenme yollarını tespit etmeden bir eğitim süreci yönetmek bugünün şartlarında bir dezavantaj olarak görülebilir.

Tablo 8. Koro ile Ezber

	N	%
Yaptırmıyorum	152	82,61
Yaptırıyorum	32	17,39

Öğreticilere koro ile ezber yaptırıp yaptırmadıkları sorulmuştur. Tablo 8’de yer aldığı üzere öğretmenlerin %82,61’i (n=152) koro sistemiyle ezber yaptırmadıklarını ifade etmiştir. Bunun temelinde öğretmenlerin uygulamayı faydasız ve yorucu görmesi, bireysel farklılıklardan kaynaklı ezber yapma anlayışının farklı olması, ezberlenen sayfalar arttıkça öğrencilerin seviyesinin değişmesi gibi birçok durumdan bahsetmek mümkün olabilir. Öğrencinin bir sonraki gün vereceği ezberi (ham) eve gitmeden kursta/okulda yapması hem öğrenci hem öğretici hem de veli için avantajdır. Ertesi günün dersini eve gittiğinde yapmak zorunda kalan öğrencilerin

motivasyonunun ve derse karşı olan ilgisinin azaldığı gözlemlenmektedir. Hafızlık, öğrencinin yeni ezberini evde yapıp ertesi gün kursa/okula gittiğinde ezberini hocasına vermesi olarak anlaşılmamalıdır. Bu açıdan koro sistemi ile ezber yaptırmak ezberin niteliği kadar öğrencinin motivasyonu (hafızlık eğitiminde motivasyon için bk. Algur, 2019) ve aynı zamanda makam/mahreç becerisi için de önemlidir. Öğreticilerin %17,39'u (n=32) ise koro sisteminin faydalı olduğunu düşünerek uyguladığını belirtmiştir. Ülke genelinde koro sistemi ile ezber yaptıran öğretmenlerle alakalı iyi uygulama örneklerini (DİB, 8 Ocak 2022) de görmek mümkündür. Sınıfların oluşturulmasında öğrencilerin öğrenme yolları dikkate alınacak olursa koro ile ezber yapma durumunun da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Uzaktan eğitim sürecinde teknolojik yetersizlikler, internet bağlantısı ya da aynı ortamda olunamaması nedeniyle koro sistemi ile ezber yapmak çok fazla mümkün görünmemektedir.

Tablo 9. Ezber Yapmaya Engel Olan Nedenler

	N
Dersi dinlettirebilecek kimsenin olmaması	142
Yeni ezber yaparken hocaların yanında olmaması	120
Küçük kardeş	115
Ezber yapacak sessiz bir ortamın olmaması	91
Arkadaşları ile vakit geçirememesi	60
Ailenin ilgisizliği	6

Covid-19 pandemisinde 16-30 Mart 2022 tarihleri arasında hafızlık eğitimine 2 haftalık bir ara verilmiştir. Diğer din eğitimi faaliyetlerine kıyasla çok hızlı bir şekilde online/çevrimiçi araçlarla uzaktan eğitim başlamıştır. Türkiye genelinde bu duruma her ne kadar hazırlıksız yakalanılmış olsa da Kur'an kursu öğretmenleri deneme yanılma yoluyla kendileri ve öğrencileri için en uygun aracı ve yöntemi belirleyerek sürece dahil olmuşlardır. Öğrencilerin sınıf ortamından birdenbire ayrılması ve yüz yüze hoca gözetiminden uzak kalması hafızlığa yeni başlayan öğrenciler başta olmak üzere ezber yapmalarında problem yaşanmasına neden olmuştur. Ezber yaparken karşılaşılan sorunlara birden fazla cevap vermesi istenen öğretmenlerin cevapları Tablo 9'da yer almaktadır. Ankete katılan 142 öğretici, öğrencilerin evde ezber yaparken dersi dinlettirebilecek kimse olmadığını belirtmiştir. Aslında bu durum "Yeni ezber yaparken hocaların yanında olmaması" yanıtı (n=120) ile bizzat ilgilidir. Öğretici faktörü hafızlık sürecinin en önemli faktörüdür. Öğrenciyi ezber yaparken takip edecek ve yanlışlarına (galat) hemen müdahale edecek birisinin olmaması öğrencilerin yanlış ezberlemelerine neden olabilmektedir. Öğreticilerden 115'i öğrencilerin küçük kardeşlerinin olmasını, 91'i ise öğrencilere ezberlerini yapabilecekleri uygun/sessiz bir ortamın sunulamamasından dolayı problemlerin yaşandığını söylemiştir. Ayrıca 60 öğretici de arkadaşları dışarıda oyun oynarken ezber yapmak zorunda olan öğrencilerdeki motivasyon düşüklüğü ile 6 öğretici de ailelerin ilgisizliğinin bu süreci olumsuz etkilediğini söylemişlerdir.

Tablo 10. Cihaz/İnternet Kaynaklı Problemler

	N	%
Evet, öğrenciden kaynaklı	122	66,30
Evet, benden kaynaklı	5	2,72
Hayır	57	30,98

Tablo 10 incelendiğinde yöneltilen “Ders alırken internet bağlantısından kaynaklı problemler yaşıyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında öğrencilerin %66,30'u (n=122) internet bağlantısı nedeniyle problem yaşadıklarını ve bunun sebebinin öğrencinin cihaz ya da internet bağlantısı olduğunu belirtmiştir. Uzaktan eğitim sürecinde aynı evde birden fazla uzaktan eğitime devam eden öğrenci varsa ya da ebeveynlerin de görev itibarıyla cihaz/internet gereksinimi varsa hem bilgisayar/tablet/akıllı telefon açısından hem de internet bağlantısının yeterliği açısından problemler yaşanmıştır. Ayrıca öğrencilerin buldukları konum itibarıyla da internet bağlantısında problemlerin olması ezber alırken öğreticinin sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur. Bununla birlikte öğrencilerin %2,72'si (n=5) kendinden kaynaklı problemler yaşadığını belirtirken %30,98'i (n=57) ders esnasında ne kendisinden ne de öğrenciden kaynaklı bir sorun yaşamadığını ifade etmiştir.

Tablo 11. Ezber Alırken Uygulanan Tedbirler

	N	%
Aileden birinin yanında olması	86	46,73
Gözlerini kapatmak	32	17,39
Kameradan uzaklaşmak	28	15,21
Aralardan tekrar sormak	24	13,04
Dönüş düşünme/tekrar	14	7,61

Öğreticiler uzaktan eğitim sürecinde çeşitli cihazlar aracılığıyla öğrencilerin ezberini bazı tedbirlerle birlikte almıştır. Ezberini eksiksiz vermek ya da tamamlamadığı ezberini farklı şekillerle hocasına belli etmeden geçebilmek için öğrenciler bazen işin kolayına kaçabilmektedirler. Tablo 11'e öğrencilerin böylesi bir durumun önüne geçebilmek için aldığı tedbirler yer almaktadır. Öğreticilerin yarıya yakını %46,73'ü (n=86) öğrencinin ezber verirken ailesinden birinin yanında olmasını istediğini; %17,39'u (n=32) öğrencinin gözlerini kapatılarak herhangi bir yere bakmasının önüne geçmeye çalıştığını; %15,22'si (n=28) öğrencinin daha geniş bir açıdan görülmesi için kameradan uzaklaştırdığını; %13,04'ü (n=24) ezberlerini daha sonra tekrar aralardan sorarak böyle bir durumun önüne geçmeye çalıştığını, %7,61'i (n=14) kendisini kandırmaya yönelik bir durumun tespitinde dönüş düşünme cezası (aynı dönüşe ya da bir önceki dönüşten tekrardan başlamak) verdiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda öğrencilerin uzaktan hafızlık eğitimi sürecinde çevrimiçi/online şekillerde ezber alırken bazı öğrencilerin kendisinin ya da velilerinin yardımıyla tam/sağlam olmayan ezberini vererek dersi geçmek için değişik yollara başvurduğu, bu durumdan dolayı öğrencilerin çeşitli tedbirler almak zorunda kaldığı görülmektedir.

Tablo 12. Motivasyonu Artırmak

	N	%
Ödül	55	29,89
Bireysel ve toplu görüşmeler	47	25,55
Aile ile iş birliği/ev ziyaretleri	45	24,47
Nasihah, tavsiye/hedef belirleme	30	16,29
Ders dışı sohbetler	7	3,8

Hafızlık eğitiminde sürecin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için öğrencinin, velinin ve öğreticinin motivasyonunun üst düzeyde olması büyük öneme sahiptir ki Covid-19 pandemisinde uzaktan eğitimle birlikte öğrencilerdeki moral/motivasyon gereksinimi had safhaya çıkmıştır. Öğrencilerin kurs/okul ortamından, arkadaşlarından ve hocalarından uzun süre ayrı kalması psiko-sosyal açıdan olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Her ne kadar eğitim uzaktan devam etse de öğretmenler kendilerine has yöntemlerle öğrencilerin ilerleyişinin sağlanması için gayret göstermişlerdir. Tablo 12'ye göre öğrencilerin motivasyonunu artırmak için neler yaptıkları sorulan öğretmenlerin %29,89'u (n=55) ödül ile motivasyonu sağladıklarını, %25,55'i (n=47) bireysel ve toplu görüşmeler yaptıklarını, %24,47'si (n=45) aile ile iletişim kurarak iş birliği yaptıklarını ve ev ziyaretlerinde bulduklarını, %16,29'u (n=30) nasihat ve tavsiyede bulduklarını ayrıca hedef belirlediklerini, %3,8'i ise (n=7) ders harici sohbetler yaptıklarını ifade etmişlerdir. Hafızlık eğitiminde öğrencilere sağlanan her türlü imkana ve olumlu şartlara rağmen moral/motivasyon (hafızlıkta başarı ve motivasyon için bk. Osmanoğlu - Göksun, 2019) dengesinin kurulamaması hazır bulunmuşluk, derse karşı olan ilgi, verim ve başarı gibi faktörlere de etki edeceği düşünülmektedir. Bu süreçte ailelerin öğrencilerin boş vakitlerini etkili bir şekilde değerlendirebilmeleri için birlikte yapacakları etkinliklerle desteklemesi, öğretmenlerin çalışmalarına da olumlu katkı sağlayacaktır.

Tablo 13. Uzaktan Hafızlık Eğitiminde Süreç

	Evet		Hayır	
	N	%	N	%
Her öğrenci aynı dönemde mi?	13	7,07	171	92,93
Araç-gereç/internet vb. sahip olma konusunda öğrenciler problem yaşıyor mu?	86	46,74	98	53,26
Yatılı öğrenciler evlerine gidince verim düşüklüğü yaşandı mı?	173	94,02	11	5,98
Uzaktan psikolojik danışmanlık ve rehberlik desteğinde bulunuldu mu?	70	38,04	114	61,96
Öğrencilere ayırdığınız vakitte değişiklik oldu mu?	138	75,00	46	25,00
Belletmenlerden yardım alıyor musunuz?	60	32,61	124	67,39
Ailelerin öğrencilere desteğinde değişiklik oldu mu?	108	58,70	76	41,30
Öğrenciler için çalışma planı oluşturduunuz mu?	167	90,76	17	9,24
Yöntemsel açıdan değişikliğe gittiniz mi?	159	86,41	25	13,59
Beklediğiniz verim ve başarıya ulaşabildiniz mi?	19	10,33	165	89,67

Tablo 13'te öğretmenlere uzaktan eğitim süreci ile ilgili yöneltilen sorulardan elde edilen bulgular yer almaktadır. Bu tabloya göre öğretmenlerin %92,93'ü (n=171) her öğrencinin aynı dönemde olmadığını söylemiştir. Öğrenciler arasında ezber açısından bu kadar farklılığın olması öğreticinin öğrencilerle daha çok bireysel ders alınmasına/ilgilenilmesine neden olmaktadır. Böylece koroyla ezber yapmak veya öğrencilerin birbirini dinlemesi gibi imkanlardan istifade etmek de mümkün görünmemektedir. Öğrencilerin %46,74'ü (n=86) telefon, tablet, bilgisayar gibi teknolojik cihazlar ya da internet konusunda problem yaşıyor olunmasında maddi imkânsızlık, uzaktan eğitime katılan başka aile fertlerinin olması, alt yapı ve yoğun kullanım gibi nedenlerin etkili olduğunu düşünmektedir. Yüz yüze eğitimde yatılı olarak hafızlık yapan öğrenci sayısının çok fazla olduğu bilinmektedir. Bu öğrenciler günün tamamında kurs ortamında oldukları için bir disiplin dahilinde çalışmaya alışkanlığı edinmişlerdir. Rehavet, dikkat dağınıklığı, uygun çalışma ortamlarının olmaması gibi sebeplerle öğretmenlerin %94,02'si (n=173) uzaktan eğitimin bazı dönemlerinde yatılı öğrencilerin evlerine gitmesi nedeniyle verim düşüklüğü yaşandığını söylemiştir. Öğreticilerin %38,04'ü (n=70) kurs idaresi tarafından gereksinim duyan öğrencilere psikolojik danışmanlık ve rehberlik desteği sunulduğunu ifade etmiştir. Pandemi sürecinde özellikle evde yoğun bir çalışma temposu içerisinde bulunan öğrencilerin psikolojik desteğe ihtiyaç duydukları gözlemlenmiştir. Bu açıdan hem yüz yüze hem de uzaktan eğitimde öğrencilerin bu gereksinimleri göz ardı edilmemelidir. Yüz yüze eğitimde aynı anda birden fazla öğrenci ile ilgilenebilen öğretmenler, uzaktan eğitimde koro ile ezber/ders alma gibi bir yöntem uygulamıyorsa her bir öğrenci ile bireysel olarak ilgilenmeleri gerekmektedir ki bu da öğrencilere ayrıca vaktin daha da artması anlamına gelmektedir. Öğreticilerin %75'i (n=138) öğrencilerle daha fazla vakit geçirdiklerini ayrıca %32,61'i (n=360) belletmenlerden destek aldıklarını ifade etmiştir. Öğreticilerin %58,70'i (n=108) bu süreçte ailelerin de çocukları ile ders konusunda daha fazla zaman geçirdiğini belirtmiştir. Yüz yüze eğitimden uzaktan eğitime geçilmesiyle birlikte ailelerin de süreçte etkili bir rol üstlenmesi kaçınılmaz olmuştur. Öğreticilerin öğrencilere sağlayacakları motivasyonun yanında farklı yöntemlerden istifade etmeleri ve her bir öğrenci için çalışma planı oluşturmaları en az kayıp ve en fazla performans ile pandeminin atlatılması için büyük önem taşımaktadır. Ankete katılan öğretmenlerin %86,41'i (n=159) yeni yöntem ve tekniklerden faydalandıklarını, %90,76'sı (n=167) bireysel çalışma planı oluşturdıklarını söylemelerine rağmen %89,67'si (n=165) uzaktan eğitim sürecinde bekledikleri verime ve böylelikle başarıya ulaşamadıklarını söylemişlerdir. Buran hareketle sadece Kur'an kursu öğretmenlerinin bireysel gayretleriyle uzaktan eğitim sürecinde başarıya ulaşmanın mümkün olmayacağı görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından geliştirilecek çevrimiçi eğitim programı, öğrenciler ve öğretmenler için sağlanacak araç-gereç ve internet kotası, öğretmenler için uzaktan eğitim hakkında pedagojik eğitimler; kurs yönetimi tarafından öğrencilere yönelik psikolojik danışmanlık ve rehberlik desteği ile velilere yönelik düzenlenecek farkındalık seminerleri vb. nin bu alanda bazı problemlerin aşılmasına büyük katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Tablo 14. Uzaktan Hafızlık Eğitiminin Avantajları

	N	%
Zamanı etkili kullanma ve kursa ulaşım	34	18,48
Ailelerin ilgi düzeyinin artması	21	11,41
Pandemiden korunma	7	3,80
Derslerde sürekliliğin sağlanması	5	2,72
Kursun ve kurs eğitiminin değerinin anlaşılması	5	2,72
Avantajı yok	112	60,86

Tablo 14'te öğretmenlere uzaktan eğitimin avantajları hakkında yöneltilen sorulardan elde edilen bulgular yer almaktadır. Öğreticilerin %60,86'sı (n=112) uzaktan eğitimin öğrenciler ve hafızlık sürecine bir katkısı olmadığını düşünmektedir. Öğreticilerin Tablo 15'te vermiş oldukları cevaplara da bakılacak olursa bu sürecin iyi bir şekilde işletilemediği, öğrencinin ve ailenin bu açıdan sorumluluklarını yerine getirme noktasında eksik kaldıkları, imkanların yetersiz kaldığı kanaatine varmışlardır. Öğreticilerin %18,48'i (n=34) öğrencilerin evde zamanı daha etkin kullandıkları ve kursa ulaşım esnasında serviste zaman kaybının olmaması nedeniyle uzaktan eğitimi avantaj olarak görmektedir. Aynı durumu kendileri için de bir avantaj olarak görmüşlerdir. Öğreticilerin %11,41'i (n=21) yüz yüze eğitimde çocuklarının ezberde yaşadıkları zorlukların farkında olmayan ailelerin uzaktan eğitim sürecinde çocuklarıyla daha fazla ilgilenmeye başladıklarını söylemiştir. Öğreticilerin %3,80'i (n=7) eğitimin uzaktan olmasının Covid-19'dan korunmanın en önemli yollarından birisi olduğunu ifade etmişlerdir. Öğreticilerin %4,74'ü (n=10) ise derslerde sürekliliğin sağlanması, öğrencilerin bekleme sürelerinin azalması, kursun öğrencilerin nezdinde kıymetinin anlaşılmasında uzaktan eğitimin etkili olacağı kanaatine ulaşmışlardır. Dünya genelinde yaşanan bir salgının hayatın tüm alanlarında etkisi hissedilmiştir. Eğitim de bunlardan birisidir. Uzaktan eğitim artık hayatımızın bir gerçeğidir. Uzaktan hafızlık eğitimini çeşitli olumsuzlukları gündeme getirerek göz ardı etmektense çeşitli düzenlemelerle erişilebilir ve istifade edilebilir bir hale getirmek daha isabetli olacaktır.

Tablo 15. Uzaktan Hafızlık Eğitiminin Dezavantajları/Problemleri

	N	%
Disiplini sağlama	42	22,82
Veli ve öğrenci ilgisizliği	32	17,39
İnternet bağlantısı/Cihaz	26	14,13
Ezberi Kur'an'a bakarak vermek	20	10,86
İletişim yetersizliği	18	9,78
Okuma ve mahreç hatalarına müdahale	16	8,69
Motivasyon	12	6,52
Uygun çalışma ortamı	10	5,43
Ders takibi yapacak kişi	8	4,34

Tablo 15'te ise öğretmenlere uzaktan eğitimin dezavantajları ve yaşanan

problemler hakkında yöneltilen sorulardan elde edilen bulgular yer almaktadır. Öğreticiler bu süreçte yaşanan problemlerin sağlanan avantajlara göre daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Öğreticilerin %22,82'si (n=42) uzaktan eğitim sürecinde disiplini sağlama konusunda problem yaşadıklarını ve bu durumun da derslerin niteliğine etki ettiğini söylemiştir. Kurs ortamından uzakta uygun ders çalışma ortamının sağlanamaması, ailenin gereken özeni gösterememesi, iletişim kanallarının etkili şekilde işletilememesi gibi nedenlerden dolayı öğretmenlerin disiplini sağlamakta zorlanmaları muhtemeldir. Veli ve öğrencilerin ilgi kaybı yaşaması (n=32), internet bağlantısındaki problemler ya da evde yeterli teknolojik cihazların temin edilememesi (n=26), öğrencilerin gerek kendileri gerekse ailelerinin yardımıyla ezberlerini Kur'an'a bakarak okumaları (n=20), veli ile iletişim kurmada yaşanan aksaklıklar (n=18), öğrencilerin ezberlerini verirken yaptıkları harf / kelime / mahreç hatalarına anında müdahale edememe (n=16), motivasyon yetersizliği (n=12), uygun çalışma ortamının sağlanamaması veya küçük kardeşlerden dolayı ezber yapma konusunda zorluklar yaşanması (n=10) ve düzenli ders takibi yapabilecek aile bireylerinin olmaması (n=8) gibi faktörler öğretmenler tarafından uzaktan eğitimin dezavantajları ve yaşanan problemler olarak görülmüştür. 2 yıldır etkisi devam eden pandeminin ilerleyen yıllarda benzerinin yaşanmaması konusunda bir garantinin de verilemeyeceği malumdur. Bu sebeple benzer durumlarla karşılaşılması halinde tedbirlerin alınmış olunması, daha önceki yaşanan problemlerin tekrar etmemesi, dezavantajların avantaja çevrilmesi herkes için önem arz edecektir.

Tablo 16. Uzaktan Hafızlık Eğitiminde Problemlere Çözüm Önerileri

	N	%
İnternet bağlantı/cihaz sıkıntısı olan öğrencilere maddi destek sağlanması	41	22,28
Uzaktan eğitim için "EBA" benzeri platformun oluşturulması	37	20,10
Ailelerin bilinçlendirilmesi	20	10,86
Ezber verirken tedbir alınması	18	9,78
Motivasyon çalışması	17	9,23
Etüt yapılması	13	7,06
Öğrencinin durumuna göre çalışma planının hazırlanması	12	6,52
Hafızlıkta uzaktan eğitimin kaldırılması	11	5,97
Öğrencileri arkadaşlarıyla eşleştirme	9	4,89
Aile bireyleriyle ortak hareket edilmesi	6	3,26

Uzaktan hafızlık eğitimi sürecinde yaşanan problemlerin tekrarlanmaması ve muhtemel durumlarda dikkate alınması için öğretmenler tarafından yapılması uygun görülen tavsiye niteliğindeki çözüm önerileri Tablo 16'da yer almaktadır. Öğreticilerin %22,28'i (n=41) internet bağlantısında veya kotasında sorun yaşayan; telefon/tablet/bilgisayar gibi cihazları temin edemeyen öğrenciler için örgün eğitimde öğrencilere sağlanan tablet ve internet kotası gibi desteklemelerin yapılmasının gerekli olduğunu söylemiştir. 37 öğretici ise uzaktan eğitim sürecinde Whatsapp veya Zoom gibi araçlar yerine Eğitim Bilişim Ağı (EBA) gibi altyapısı olan (%20,10) çevrimiçi eğitim uygulamasının olmasının önemli olduğu belirtmişlerdir. Yüz yüze

eğitim esnasında kurs ortamında yaşanan yoğun tempo uzaktan eğitim sürecinde ev ortamında yaşanmaktadır. Eğitimci vasfı olmayan ya da eğitim konusunda yeterli donanımı olmayan ailelere ezber dinlemekten öte ezber yaptırma sorumluluğu da yüklenmiştir. Bu açıdan öğreticilerin %10,86'sı (n=20) ailelerin hafızlık eğitimi ve pedagojisi ile karşılaşılan problemler konusunda bilinçlendirilmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Öğreticilerin %9,78'i (n=18) ezber verme esnasında dersten kalma endişesi ile çocukların Kur'an'a baktıkları, ailelerin de bu duruma göz yumdukları hatta bizzat yardım ettiklerini söylemişlerdir. Böyle bir durumun yaşanması ezberlerin sağlamlığına ve hafızlığın niteliğine etki edecektir. Hem ailelerin bilinçlendirilmesi hem de dijital önlemlerin alınması gerekmektedir. Öğreticilerin %9,23'ü (n=17) yaşanan problemlerin aşılmasında öğrencilere moral ve motivasyon desteğinin artırılmasını, %7,06'sı (n=13) ezberlerin sanal sınıflarda bir araya gelerek yapılmasını böylelikle ezberleme hatalarının önüne geçilebileceğini belirtmiştir. Pandemi ile eğitim ortamlarından, arkadaşlarından ve hocalarından ayrılan öğrencilerin kaygı düzeylerinin arttığı gözlemlenmiştir. Bu durumun atlatılmasında, moral ve motivasyon artırımı için düzenlenecek çevrimiçi seminerlerin, sınıf ortamında grup eğitimine alışan hafız adayları için sanal etütlerin önemli katkısı olacağına inanılmaktadır. Ayrıca öğreticilerin %14,67'si (n=27) öğrencilerin akademik gelişimleri ve bireysel farklılıklarına göre çalışma planlarının oluşturulması, aile bireyleriyle etkili iletişim sağlanarak sürecin birlikte planlanması ve aynı dönüşte olan öğrencilerin eşleştirilerek birbirlerinin ezberlerini dinlemesinin yaşanan problemlere çözüm olacağını söylemişlerdir. Son olarak uzaktan hafızlık eğitimi problemin bizzat kendisi olarak görüp hafızlıkta uzaktan eğitim uygulamasının yapılmasını ifade eden öğreticilerin oranı ise %5,97 (n=11)'dir. Covid-19 salgını ile uzaktan eğitim hayatımızın önemli bir parçası haline gelmiştir. Avantajlı veya dezavantajlı taraflarının olması da muhtemeldir. Fakat sürecin devamlılığının sağlanmasında dezavantajların fırsata çevrilmesi açısından tüm öğreticilerin yaşanan eksikliklere tecrübeleriyle katkı sağlaması olumlu sonuçlar ortaya çıkartabilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Kendine has metotları ile günümüze kadar ulaşan hafızlık müessesesi yeni eğitim yaklaşımları ile kendini her daim güncellemektedir. Başta Türkiye olmak üzere birçok ülkenin hafızlık eğitimi ile ilgili kapsamlı çalışmalar yaptığı bilinmektedir (Albayrak, 2014; Akın - Akın, 2017). Örgün eğitimle birlikte hafızlık projesi de bunun önemli örneklerinden birisidir. 2014'ten bugüne yeni yöntem, teknik ve araçlara başvuru bu proje, eleştirileri olduğu kadar takdirleri de bünyesinde toplamış, hıfz geleneğine farklı bir bakış açısı getirmiştir (Örgün eğitimle birlikte hafızlık eğitimi için bk. Güneş, 2020).

Dünya genelinde yaşamı tüm yönleriyle etkisi altına alan ve son yüzyılın en büyük salgını olan Covid-19 pandemisi örgün din eğitimi faaliyetleri kadar yaygın din eğitimi faaliyetlerini ve özellikle de hafızlık eğitimi etkilemiştir. Covid-19 pandemisinde 30 Mart 2020 ile 5 Temmuz 2021 tarihleri arasında uzaktan hafızlık eğitimi bir tercih değil zorunluluk sebebiyle devam etmiştir. Çünkü hafızlık eğitimi süreklilik ister. Devamlılığın sağlanması gibi bir mecburiyetin olduğu böylesi

durumlarda eksiklikler üzerinden konuşmak yerine eksikliklerin giderilmesi için gayret etmek gerekmektedir.

Kur'an kursu öğretmenlerinin uzaktan hafızlık eğitimi ve yaşanan problemlere bakışlarını farklı açılardan ele alan bu araştırmadan elde edilen sonuçlar genel olarak aşağıda yer aldığı şekliyle ifade edilebilir:

Araştırmaya katılan Kur'an kursu öğretmenlerinin tamamına yakını yüz yüze eğitimde öğrencilerin ezberlerini daha kolay ve sağlam bir şekilde yaptığını ve derslerini hazırlama konusunda daha istekli olduğunu söylemiştir. Ayrıca öğretmenler uzaktan eğitime kıyasla yüz yüze eğitimde öğrencilerin daha az açık verdiklerini yani ezber olarak verecekleri ham (yeni ezber), ham sağ (üzerinden 1 dönüş geçmiş) ve pişmiş (üzerinden 2 ve daha fazla dönüş geçmiş) ezberlerini başarılı bir şekilde hocasına dinlettirdiğini ifade etmişlerdir. Buradan hareketle öğrencilerin derslerinde isteksiz olması, açık yapması ve ezberlerindeki nitelik sorunu hafızlığın tamamlanması sürecine olumsuz etki etmektedir. Sürecin uzaması ise sadece öğrencide değil öğrencinin ailesi ve hocasında da moral/motivasyon düşüklüğüne neden olmaktadır. Hafızlık yapan öğrencilerin motivasyon düzeyleri ve başarıları arasındaki ilişki hakkında Kur'an kursu öğretmenlerine yönelik yapılan araştırmalardan (Kozakoğlu, 2019, 152; Uğur, 2019, 39) elde edilen bulgularla bu araştırmadan elde edilen bulgular örtüşmektedir. Öğreticilerin verdiği cevaplardan elde edilen bulgular araştırmanın 1. ve 3. hipotezini doğrulamıştır.

Öğreticilerin yaklaşık %85'i uzaktan hafızlık eğitiminde öğrencilerin ezberlerini görüntülü görüşme ile aldıklarını belirtmişlerdir. Ezberin hem canlı hem de görüntülü olarak alınmasındaki asıl amaç öğrencilerin yapacakları hatalara anında müdahale etmek ve ezberi Kur'an'a bakarak okumalarının önüne geçmektir. İnternet bağlantıları ve kotalarındaki yetersizlik, Zoom ve Whatsapp gibi ücretsiz çevrimiçi uygulamaların ihtiyaca tam olarak karşılık vermemesi görüntülü görüşmelerde aksaklıklar yaşanmasına neden olmuştur. Öğrencilerin verdiği dersleri tekrar dinleyebilecekleri, hatalarını görüp düzeltebilecekleri (Milli Eğitim Bakanlığı personelinin uzaktan eğitim sürecinde kullandıkları Eğitim Bilişim Ağı (EBA) benzeri) interaktif uygulamaların olması hem öğrenci hem de öğretmenlerin olumlu anlamda katkı sağlayacaktır. Ayrıca uzaktan eğitim sürecinde yaygın din eğitimi faaliyetleri ile ilgili yapılan iki araştırmada "etkili bir şekilde online eğitimin verilebilmesi için EBA benzeri bir eğitim platformunun oluşturulması" şeklinde önerilerin olması bu araştırmanın bulgularını desteklemektedir (Çıtırık - Zengin, 2020, 609; Başkonak, 2021, 110) Buna göre daha az tercih edilmelerine rağmen sesli görüşme ya da ses/görüntü kaydı ile ezber almanın da benzer problemlere neden olacağı söylenebilir. Dolayısıyla araştırmanın 2. Hipotezinin büyük oranda doğrulandığı görülmektedir.

Uzaktan hafızlık eğitiminde ezber yapmaya engel olan nedenleri altı başlıkta toplayan öğretmenlerden 142'si gerek Kur'an okuma seviyesinden gerekse yoğunluklarından dolayı evde ezberlerini dinlettirebilecek kişi yetersizliğinden bahsetmiştir. Yeni ezberi hocasının yaptırmamasından dolayı kelime, hareke ve mahreçlerde hatalar olduğunu söyleyen öğretmenler 2. sırada yer alırken, öğrencinin adaptasyonunu bozacak şekilde ses çıkartan, yaramazlık yapan, rahatsız eden ve ezber verirken öğrencinin dikkatini dağıtan küçük kardeşlerin de problem olduğu öğretmenler

tarafından ifade edilmiştir. Uygun çalışma ortamının bulunmaması, öğrencinin arkadaşlarıyla yeteri kadar görüşmemesi ve uzaktan eğitim sürecinde ailenin çocuklarına gerektiği kadar alakadar olamaması durumu da elde edilen diğer bulgulardır (Hafızlık sürecinde ailelere tavsiyeler hakkında daha geniş bilgi için bk. *MEB*, 2019). Elde edilen veriler araştırmanın 1. hipotezini doğrular niteliktedir.

Kur'an kursu öğrencilerinin süreçte en çok zorlandıkları konulardan birisi de öğrencilerden ezber alma olmuştur. Kontrol ve disiplinden uzak olmalarından dolayı birçok öğrenci ezberlerini verirken endişeye kapılmışlardır. Sürecin herkes için olduğu kadar öğrenciler için de meşakkatli geçmesi, derslerden geri kalmama ve başarı arzusu, hocanın farkına varamayabileceği düşüncesi vb. sebeplerle bazı öğrenciler bazen ailelerinden de yardım alarak Kur'an ya da diğer materyallere bakarak ezberlerini vermişlerdir. Öğreticilerin yaklaşık yarısı bu durumun önüne geçmek için ezber esnasında aileden birilerinin olmasını istemiştir. Öğreticilerin diğer yarısı da öğrencilerin gözlerini kapatmalarını ve kameradan uzaklaştırarak geniş perspektiften görmelerini istemiş, aralardan ezberler sorarak kontrol etmeye çalışmış, kopya durumunun tespitinde dönüş düşürme ve tekrar gibi cezalar vereceğini söyleyerek tedbirler almıştır. Bu açıdan elde edilen sonuçlar araştırmanın 4. hipotezini doğrulamaktadır.

Araştırmaya katılan öğretmenler uzaktan hafızlık eğitiminde yaşanan en önemli problem disiplin sağlama olduğunu beyan etmişlerdir. Ailelerine çalışıyor gibi görünen, ezberlerini telefon/tablet ve bilgisayar gibi araçlarla vermek durumunda iken bu araçlarla oyunlar oynayarak vakit geçiren, zorlandığı yerde hafızlık yapmayı bırakmakla ailesini tehdit eden öğrenciler Covid-19 pandemisinin en dezavantajlı grupları arasında yer almışlardır. Öğreticiler ayrıca çocuklarının sorumluluklarını büyük oranda üzerlerine alan/almak zorunda kalan velilerin ilgisiz davrandığını ve çocukların da bazen umursamaz tavırlar içerisinde olduğunu söylemişlerdir. Bağlantı problemi, internet kotası, cihaz arızaları ve yetersizliği gibi durumların yanında Kur'an'a bakarak ezber verme, aile ve öğrenci ile iletişim de yaşanan aksaklıklar, okuma esnasında karşılaşılan hatalar, moral ve motivasyonda yaşanan aksaklıklar, farklı açılardan (ses, ısı, ışık vb.) ders ortamının öğrencinin gereksinimlerine göre düzenlenmesi ve ders takibi yapabilecek öğrencilerin bir araya gelmesi gibi faktörler araştırmada 1. hipotezin gerçekleştiğini göstermektedir. Uzaktan Kur'an Öğretimi Programı hakkında yapılan bir araştırmada Teknoloji ve materyal kullanımını sebebiyle çevrimiçi derslerde karşılaşılan problemler de bu araştırmadan elde edilen bulgularla benzer özellik taşımaktadır (Öncü - Onulur, 2021, 432-435).

Covid-19 pandemisinde uzaktan hafızlık sürecinde yaşanan problemlere yönelik öğretmenlere çözüm önerileri sorulmuş ve elde edilen bulgular incelenmiştir. Verilen cevapların öğretmenler tarafından uzaktan hafızlık sürecinde yaşanan problemlerle ilgili olduğu ve hipotezleri tamamen veya kısmen doğruladığı görülmüştür. Öğreticiler tarafından; ailesi maddi sıkıntı yaşayan öğrencilere cihaz ve internet bağlantısı için desteklemede bulunulması, çevrimiçi eğitimlerin daha sistemli hale getirilmesi için altyapısı olan uygulamaların hayata geçirilmesi, hafızlığın süreci, yaşanması muhtemel problem ve zorlukları ile yöntemleri konusunda ailelerin bilinçlendirilmesi, daha sonradan sıkıntı yaşamamaları için ezber verirken tedbir

alınması, motivasyon seviyesi yüksek öğrencilerin süreci daha kolay atlatacağı için aile ve öğretmenlerin etkili iletişim kurulması, bireysel farklılıkları göz önünde bulundurarak çalışma planlarının hazırlanması, sanal sınıflarda etütler yapılarak kurstaki gibi samimi bir ortamın oluşturulması ve zamanı etkin kullanmak adına aynı dünye olan öğrencilerin eşleştirilmesi gibi önerilerde bulunulmuştur. Bu önerilerin yaşanacak benzer kriz dönemlerinde de sürecin etkin bir şekilde devamı açısından fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

“Kur'an Kursu Öğreticilerine Göre Uzaktan Hafızlık Eğitimi” başlıklı bu araştırmadan edinilen sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Farklı türdeki Kur'an kurslarında etkin şekilde kullanılacak çevrimiçi eğitim portalı oluşturulabilir. Bu portalde uzaktan hafızlık eğitimine devam eden öğrenciler düşünülerek önceki derslerin kayıt altına alındığı ve canlı/kayıttan eğitimlerin devam ettiği bir sisteme sahip olması önemlidir (Uzaktan yaygın din eğitimi için bk. Başkonak, 2021).
- Maddi/fiziki yetersizlikleri olan öğrenciler göz önünde bulundurularak teknolojik araç-gereç ve internet kotasında destek sağlanabilir.
- Benzer süreçlerin yaşanması ihtimaline karşı Kur'an kurslarında görev yapan idarecilere ve öğretmenlere “Kriz Yönetimi, Etkili İletişim, Teknoloji Kullanımı, Öğretim İlke ve Yöntemleri, Uzaktan Hafızlık Eğitimi” gibi seminerler verilebilir.
- Sadece uzaktan eğitim dönemlerinde değil yüz yüze eğitimin verildiği zamanlarda da aile sürece etkin olarak katılım sağlayabilir. Fakat sürece etkin katılım, ailelerin evde çocuklarına ezber yaptırıp kursta hocaların öğrencilerden ezber alması olarak anlaşılmalıdır.
- Uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin sınıf ortamından tamamen uzaklaşmamaları adına sanal sınıflarda öğrenciler bir arada bulundurulabilir, bu sınıflarda etütler yapılabilir.
- Öğrencilerin (ham) yeni sayfaları hocalarının refakatinde ezberlemeleri sağlanabilir. Bu şekilde yanlış ezberleme nedeniyle oluşacak vakit, enerji ve motivasyon kaybının önüne geçilebilir.
- Uzaktan hafızlık sürecinde öğrencilere uygun ortamların sağlanabilmesi konusunda ailelerle görüşülerek süreç hakkında yönlendirme ve bilgilendirmeler yapılabilir.
- Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görev yapan Rehberlik ve Psikolojik Danışman sayısı artırılabilir. Böylece hafızlık eğitimi alan öğrencilere sağlanacak psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetinde bireysel görüşme süresi uzatılabilir.
- Öğrenciler için bireysel farklılıkların göz önünde bulundurulduğu çalışma planları oluşturulurken uzmanlardan yardım alınabilir; kaygı bozukluğu ve performans düşüklüğü yaşanmaması için zaman yönetimi, öğrenmeyi öğrenme vb. konularda öğrencilere destek sağlayabilecek “Öğrenci Koçluğu” sistemi hafızlık eğitiminin verildiği Kur'an kurslarında da hayata geçirilebilir.
- Hafızlığını tamamlayabilecek durumda olmayan öğrencilerin süreçten

tamamen kopmaması için diğer ülkelerde de uygulanagelen “sure, cüz, hizb ve sayfa hafızlığı” (Şahin Aynur, 2015) gibi yaklaşımlar yaygınlaştırılarak belgeler verilebilir.

- Hocası değiştiği için olumsuz olarak etkilenmeyeceklerse eğer aynı dönüšte olan öğrenciler için “Seviye Sınıfları” oluşturulabilir. Bu sınıflarda “Koro ile Ezber Tekniği” uygulanabilir.
- Hafızlığını yeni bitirmiş kişilere verilen sorumluluk (belletmenlik) neticesinde hafızlık yapan öğrencilerin psikolojik ve manevi anlamda yıpranmalarının önüne geçilebilir. Bunun yerine aynı dönüšte olan öğrenciler arasında “akran desteği” yaygınlaştırılabilir.
- Çevrimiçi ders alırken öğrencilerin Kur’an’a bakarak ders vermemeleri için ailelerinden birisinin öğrencinin yanında bulunması, gözlerini kapatması istenmektedir. Bunun yerine daha etkili olabilecek sürekli kontrol yoluna gidilebilir.
- Öğrenci motivasyonu ve başarısının sürdürülebilirliği açısından uzaktan eğitim sürecinde pekiştireçler daha etkin kullanılabilir. Disiplinin sağlanabilmesi için öğrencilerle bireysel ve grup görüşmeler yapılabilir.
- Uzaktan hafızlık eğitiminde daha önceki yıllara göre belge almaya hak kazanan öğrenci sayısında düşüş olduğu görülmüştür. Bu durumun önüne geçilemek amacıyla “Uzaktan Hafızlık Eğitimi” konusunda ileri araştırmalar yapılabilir.
- İslam dünyasında (uzaktan ve bireysel) ezber yapma, ezber alma ve hafızlık sağlamada etkin olarak kullanılacak programların geliştirilmesi için yapay zeka ve yazılım uzmanları arasında yarışmalar düzenlenebilir.
- Lokal bir araştırma olması itibariyle bu araştırmanın örnekleminin genişletilerek ülke geneline yaygınlaştırılması sağlanabilir.

Teşekkür / Thanks : Araştırma verilerinin elde edilebilmesi için anket formularının Kur’an kursu öğretmenlerine ulaştırılmasında ve uygulanmasında desteğini esirgemeyen, görüşleriyle araştırmaya değer katan Konya İl Müftüsü Doç. Dr. Ali ÖGE hocama teşekkür ederim. / I want to thank Konya Provincial Mufti Assoc. Prof. Ali Öge, who did not spare her support in the delivery and implementation of the questionnaires to the Qur’an course teachers and shared his valuable thoughts about the research.

Kaynakça

- AA, Anadolu Ajansı. “Gazze'deki hocaların verdiği çevrim içi hafızlık kursuna 82 ülkeden 3 bin öğrenci katılıyor”. Erişim 9 Ocak 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gazzedeki-hocalarin-verdigi-cevrim-ici-hafizlik-kursuna-82-ulkeden-3-bin-ogrenci-katiliyor/2402029>
- AA, Anadolu Ajansı. “Mardin'de 8 ayda hafız olan 12 yaşındaki Bilal, Türkiye birincisi olmak için çalışıyor”. Erişim 10 Ocak 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/mardinde-8-ayda-hafiz-olan-12-yasindaki-bilal-turkiye-birincisi-olmak-icin-calisiyor/2368060>
- AA, Anadolu Ajansı. “Uzaktan eğitimle hafız oldular”. Erişim 11 Ocak 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/uzaktan-egitimle-hafiz-oldular/1998596>
- AA, Anadolu Ajansı. “75 günde hafızlık eğitimi”. Erişim 8 Ocak 2022.

- <https://www.aa.com.tr/tr/vg/video-galeri/75-gunde-hafizlik-egitimi-/0>
Alanya Müftülüğü. "Uzaktan eğitimle hafız oldular". Erişim 10 Ocak 2022. <https://antalya.diyaret.gov.tr/alanya/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=889>
- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kur'an Ezberinde Kalite İhtiyacı ve Donanımlı Hafızlık". *Usûl: İslam Araştırmaları* 13 (2010), 21-40.
- Akın, Abdullah - Akın, Ahmet. "Kuran Kurslarında Özellikle Hafızlık Eğitimine Yönelik Bir Dizi Öneri". *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik Sempozyumu, 14-15 Mayıs 2016*, 27-30.
- Akman, Abdülkerim. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Albayrak, Bünyamin. "Kur'an Kursu Hizmetlerinde Yeni Yaklaşımlar: Hizmet Çeşitliliği Projesi: Hafızlık Eğitimi". *Yeniden Yapılanmanın Eşiğinde Kur'an Kursları YECDER IV. Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Bildirileri (27 Nisan 2013 - İstanbul)*, 21-33.
- Algur, Hüseyin. *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumları*. İstanbul : Değerler Eğitimi Merkezi, 2019.
- Altun, Veysel Karani. "Covid-19 Pandemi Sürecinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Uzaktan Eğitim ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi". *Turkish Studies - Education* 5/16 (2021), 2127-2145. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.52403>
- Arıcı, Handan Yalvaç - Çetin, Hacer. "Online (Çevrimiçi) Din Eğitimi Tutum Ölçeği". *Dini Araştırmalar* 24/61 (15 Aralık 2021), 543-570. <https://doi.org/10.15745/da.995805>
- Aydın, Muhammet Şevki. "Hafızlık Eğitimi Yeniden Düşünmek". *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*, 17-39.
- Baki, Adnan - Gökçek, Tuba. "Karma Yöntem Araştırmalarına Genel Bir Bakış". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 11/42 (Güz 2012), 1-21.
- Baltacı, Ali - Özkan, Fatih. "Covid-19 Salgın Sürecinde Din Dersi Öğretmenlerinin Ölçme ve Değerlendirme Faaliyetlerine İlişkin Yeterlik Algıları". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (30 Aralık 2021), 1158-1182. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1002570>
- Başkonak, Mustafa. "Covid-19 Salgın Sürecinde İşitme Engellilere Yönelik Uzaktan Yaygın Din Eğitimi". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12 (28 Aralık 2021), 89-119. <https://doi.org/10.53112/tudear.995019>
- Başkonak, Mustafa - Akşener, Ayşe. "Kuran Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar: On Saatte Online Kuran Eğitimi Örneği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (15 Aralık 2020), 714-740. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.786941>
- Bozkurt, Nebi. "Dârülkurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/543-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bozkurt, Nebi. "Hâfız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/74-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî. *el-Kütübü's-sitte ve şurûhuhâ: Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Dâru Sahnûn ve Çağrı Yayınları, 2. Baskı., 1413/1992
- Cebeci, Suat - Ünsal, Bilal. "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları". *Değerler Eğitimi Dergisi* , 4/11, (2006), 27-52 .
- Creswell, John W. *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. Ankara: Eğiten Kitap, 2016.
- Çakıcı, İrfan. "Kur'an'ın Korunmasında Hıfz ve Kitabet", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/2 (Ağustos 2019), 573-597.
- Çanakçı, Ahmet Ali. *Pandemi Sürecinde İlahiyat Öğrencilerine Göre Arapça Eğitimi*. Konya: Palet Yayınları, 2021.
- Çaylı, Ahmet Fatih. *Kur'an kursu öğreticilerine göre hafızlık öğretimi ve problemleri (Göller bölgesi örneği)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

- Yüksek Lisans, 2005.
- Çıtırık, Amine Nuriye - Zengin, Zeki Salih. "Küresel Salgın Zamanında Din Görevlileri Gözüyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Hizmeti ve Eğitimi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Salgın Hastalıklar Özel Sayısı (15 Temmuz 2020), 599-624.
- Dartma, Bahattin. "Günümüzdeki Hâfızlık ile Asr-ı Saâdetteki Hâfızlığın Karşılaştırılması". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]* 29 (2013), 179-192.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an tarihi*. İstanbul: IFAV, 8. Baskı, 2015.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Türkiye'de kaç öğrenci hafızlık yapıyor?". Erişim 15 Ocak 2022. <https://www.diyanehaber.com.tr/ali-erbas/turkiye-de-kac-ogrenci-hafizlik-yapiyor-diyane-isleri-h20465.html>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Yeterlikleri". Erişim 3 Ocak 2022. <https://hukukmusavirligi.diyane.gov.tr/Documents/Diyane%20%C4%B0%C5%9Fleri%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%B1%20Personel%20Yeterlikleri.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Diyanet İşleri Başkanı Erbaş, koronavirüsle ilgili tedbirleri açıkladı". Erişim 5 Ocak 2022. <https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29392/diyane-isleribaskanerbas-koronaviruse-iligili-tedbirleri-acikladi>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Kur'an kurslarında eğitim ve öğretime verilen ara uzatıldı". Erişim 5 Ocak 2022. <https://www.diyane.gov.tr/tr-tr/Kurumsal/Detay/29438/kurankurslarinda-egitim-ve-ogretime-verilen-ara-uzatildi>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "'Diyanet Hafız Uygulaması". Erişim 8 Ocak 2022. <https://www.diyane.gov.tr/diyane-hafiz-uygulaması/>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Hafızlık Eğitimi Programı". Erişim 8 Ocak 2022. <https://egitimhizmetleri.diyane.gov.tr/Documents/Haf%C4%B1z%C4%B1k%20E%C4%9Fitimi%20Program%C4%B1%20-%202010.pdf>
- EHAD, Evrensel Hafızlar Derneği. "EHAD Akademi Nedir?". Erişim 8 Ocak 2022. <https://www.ehad.org.tr/ehad-akademi-nedir/>
- Ercan, İlyas. "Zorunlu Uzaktan Eğitim: Covid-19 Pandemisi Sürecinde İlahiyat Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Yönelik Görüşleri". *Marifetname* 8/1 (16 Haziran 2021), 169-204.
- Genç, Muhammet Fatih vd. "Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde İlahiyat Alanında Lisansüstü Eğitim Gören Öğrencilerin Uzaktan Eğitime Bakışları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/1 (31 Mart 2021), 71-97. <https://doi.org/10.33415/daad.840675>
- Genç, Muhammet Fatih - Gümrükçüoğlu, Süleyman. "Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Bakışları". *Turkish Studies* 4/15 (2020), 403-422. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43798>
- Güneş, Adem. *Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık*. İstanbul: DEM Yayınevi, 2020.
- Güncel *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu. Erişim 2 Ocak 2022. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=hifzetmek>
- Güneyin, Bahattin. *Hafızlık sürecinde anne babalara ve eğitimcilere yol haritası*. Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2019.
- Güngör, Ali. "Yükseköğretim Öğrencilerinin 'Uzaktan Eğitim' Kavramına İlişkin Metaforik Algıları: Kilis 7 Aralık Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Örneği". *Eskiye* 45 (20 Eylül 2021), 693-717. <https://doi.org/10.37697/eskiye.945841>
- Hafıza İlim Akademisi. "8 Ayda Mealiyle Birlikte Hafızlık". Erişim 9 Ocak 2022. <https://www.hafizailimakademisi.com/>
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'an'ı Kerim Tarihi*. İstanbul: İfav Yayınları, 1993.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 35. Basım., 2020.
- KOMEK, Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları. "Ali Gav Medresesi'nde

- "Daru'l Huffaz" kurslarına başladı". Erişim 8 Ocak 2022. <https://www.haberler.com/komek-ali-gav-medresesi-nde-daru-l-huffaz-14563243-haberi/>
- Komisyon. *Hafızlık Eğitim Programı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.
- Korkmaz, Mehmet. *Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 4. Baskı., 2018.
- Korkmaz, Mehmet. "Hafızlık Eğitiminde Bireyi (Talebeyi) Tanıma". *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*. ed. Cemil Osmanoglu, Ömer Özbek. 57-115. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Kurt, Yaşar. "Kur'an'ın Korunmasında Hafızlık Müessesesi". *Hitit Üniversitesi (Gazi Üniversitesi) Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/22 (2012), 229-251.
- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı. "Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Proje Okulları Listesi 2021". Erişim 2 Ocak 2022. http://hafiz.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/orgun_egitimle_birlikte_hafizlik_proje_okullari_listesi_2021_guncel-1-1.pdf
- Osmanoglu, Cemil - Göksun, Ayşe Nur. "Hafızlık Eğitiminde Başarı ve Motivasyon". *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*. ed. Cemil Osmanoglu, Ömer Özbek. 117-201. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Öncü, Ali - Onulur, Tuğba. "Diyanet İşleri Başkanlığının Uzaktan Kur'an Öğretimi Programı Üzerine Nitel Bir Araştırma (Denizli Örneği)". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (30 Haziran 2021), 417-443. <https://doi.org/10.17859/pauifd.945110>
- Özbek, Ömer. "Çoklu Zekâ Uygulamaları ve Hafızlık Eğitimi". *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*. ed. Cemil Osmanoglu, Ömer Özbek. 203-246. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Özbek, Ömer. "Dünyada Hafızlık Yöntem Örnekleri". *Bilimname: Düşünce Platformu* 29 (Şubat 2015), 183-209.
- Özdemir, Ömer - Erdoğan, İrfan. "Covid-19 Pandemisi Sürecinde İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüşleri". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12 (28 Aralık 2021), 11-41. <https://doi.org/10.53112/tudear.999869>
- Özdemir, Saadettin - Çaylı, Ahmet Fatih. "Kur'an Kursu Öğreticilerine Göre Hafızlık Öğretimi ve Problemleri". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/119 (Ağustos 2021), 23-69. <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.51881>
- Sağlık Bakanlığı. "Covid19 Sars-CoV-2 Enfeksiyonu Rehberi, Bilim Kurulu Çalışması". Erişim 5 Ocak 2022. <https://acilafet.saglik.gov.tr/TR-64674/covid-19-sars-cov2-enfeksiyonu-rehberi.html>
- Şahin, Hatice. *İslam kültür tarihinde "Kur'an hıfzı" geleneği ve günümüzdeki uygulama biçimleri*. Ankara : Ankara Üniversitesi, 2011.
- Şimşek, M. Said. "Asr-ı Saadet ve Hulefa-i Raşidin Döneminde Kur'an Eğitim ve Öğretimi". *Kur'an sempozyumu (Bilgi Vakfı)*, 395-400, 1994.
- Tanman, M. Baha. "Dârülkurrâ (Mimarî)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/545-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uğur, Elif - Osmanoglu, Cemil. "Paydaşlarına Göre Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık Uygulamasının Değerlendirilmesi". *Bilimname* 2020/41 (2020), 903-956.
- Varol, M. Bahaüddin. "Hulefâ-i Râsîdîn Dönemi Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış- II: Eğitim-Öğretim Kurumları ve Metodları". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2001), 157-175.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2004.
- Yin, Robert. *Case study research: design and methods*. California: Sage Publications, 3. Baskı., 1984.